

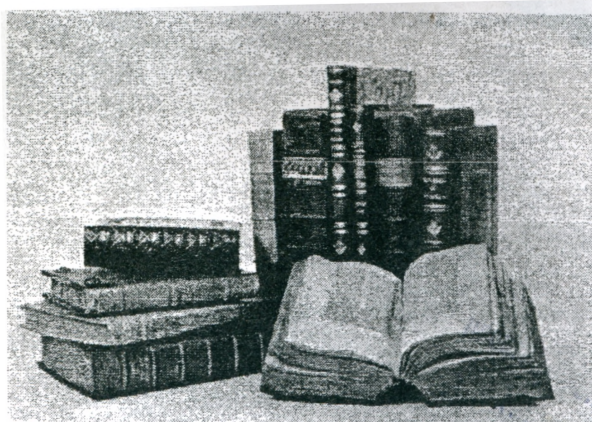
МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт»

Кафедра беларускай і рускай моў

МЕТАДЫЧНЫЯ ЎКАЗАННІ

Беларуская мова:
гістарычныя этапы фарміравання і развіцця.
Лексікалогія. Лексікаграфія.
Культура прафесійнага маўлення
(тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні
для студэнтаў I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей)

Брэст 2012 -

УДК 811.161.3

У выданні змешчаны асноўныя тэарэтычныя звесткі па такіх тэмах: «Беларуская мова: гістарычныя этапы фарміравання і развіцця», «Лексікалогія», «Лексікаграфія», «Культура прафесійнага маўлення», «Публічнае выступленне і яго асаблівасці». Студэнтам прапануюцца розныя віды заданняў, выкананне якіх дазволіць замацаваць і ўдасканаліць веды па беларускай літаратурнай мове ў яе вуснай і пісьмовай формах праз засваенне тэрміналагічнай лексікі на абранай спецыяльнасці і будзе садзейнічаць павышэнню культуры прафесійнага маўлення.

Складальнікі: В.В. Рагаўцова, выкладчык
Л.У. Пікула, выкладчык
В.В. Курган, выкладчык

ПРАДМОВА

Выданне «Беларуская мова: гістарычныя этапы фарміравання і развіцця. Лексікалогія. Лексікаграфія. Культура прафесійнага маўлення тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні» прызначаецца для практычных заняткаў па курсе «Беларуская мова: прафесійная лексіка». Яно падрыхтавана ў адпаведнасці з вучэбнымі праграмамі для студэнтаў тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей. Прапанаваны ў выданні тэарэтычны і практычны матэрыял павінен дапамагчы не толькі паглыбіць веды студэнтаў, але і выпрацаваць адпаведныя ўменні і навыкі самастойнага аналізу разнастайных моўных з'яў.

У тэарэтычнай частцы наступныя раздзелы: «Беларуская мова: гістарычныя этапы фарміравання і развіцця», «Лексікалогія», «Лексікаграфія», «Культура прафесійнага маўлення». Апошні раздзел уключае тэму «Публічнае выступленне і яго асаблівасці», дзе падрабязна раскрываюцца этапы падрыхтоўкі да публічнага выступлення.

Асноўная ўвага надаецца сістэматызацыі ведаў аб спецыяльнай лексіцы, выпрацоўцы ўменняў адэкватна і мэтазгодна выкарыстоўваць моўныя сродкі ад камунікатыўнай задачы выказвання, зместу і сітуацыі маўлення.

Тэарэтычныя палажэнні ілюструюцца шырокім фактычным матэрыялам – словамі, словазлучэннямі і сказамі з твораў беларускіх пісьменнікаў, з навуковай і публіцыстычнай літаратуры.

Асноўная мэта выдання – замацаваць і ўдасканаліць веды па беларускай літаратурнай мове ў яе вуснай і пісьмовай формах праз засваенне тэрміналагічнай лексікі па абранай спецыяльнасці, праз узбагачэнне слоўнікавага запасу будучых спецыялістаў і павышэнне культуры іх прафесійнага маўлення, а таксама выпрацаваць у студэнтаў навыкі і ўменні прафесійнага маўлення ў розных сітуацыях зносін, эфектыўнага карыстання сродкамі беларускай мовы ў навуковай і практычнай дзейнасці, якаснага і дакладнага перакладу спецыяльных тэкстаў. Гэтаму працэсу будучь садзейнічаць заданні, якія падаюцца пасля пэўнага раздзела тэмы. У выданні змешчаны заданні такога плана: перакласці тэкст, раскрыць значэнні слоў, падабраць адпаведнікі, выправіць памылкі, скласці словазлучэнні і сказы, паставіць словы ў пэўнай склонавай форме, змяніць парадак слоў і інш. Пасля кожнага раздзела змешчаны пытанні.

Выданне ўтрымлівае дадатак, у якім прыводзяцца кароткія руска-беларускія слоўнікі па некаторых спецыяльнасцях.

Аўтары спадзяюцца, што змешчаныя ў выданні тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні будучь садзейнічаць павышэнню культуры прафесійнага маўлення студэнтаў.

ГІСТАРЫЧНЫЯ ЭТАПЫ ФАРМІРАВАННЯ І РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

1. **МОВА Ў ЖЫЦЦІ ГРАМАДСТВА.**
2. **БЕЛАРУСКАЯ МОВА СЯРОД ІНШЫХ МОЎ СВЕТУ.**
3. **ЭТАПЫ ФАРМІРАВАННЯ І РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ.**

1. МОВА Ў ЖЫЦЦІ ГРАМАДСТВА

Мова – найважнейшы сродак зносін паміж людзьмі, з дапамогай якога людзі наладжваюць сувязі, абменьваюцца інфармацыяй, яна – сваеасаблівае ластэрка жыцця і працы народа, яго грамадскага і культурнага развіцця. Дзеля таго, каб існаваць, людзі павінны дамовіцца паміж сабою пра супольныя справы, размеркаванне абавязкаў, пра вызначэнне агульных планаў і г. д. Ажыццяўленне падобнага тыпу патрэб і дасягаецца пры дапамозе мовы.

Мова адлюстроўвае жыццёвы вопыт народа, асаблівасці яго мыслення і псіхікі, матэрыяльна-этнічныя нормы. Яна ўнікае ў грамадстве і для патрэб грамадства. Уключэнне чалавека ў грамадства, грамадскія стасункі – усё гэта становіцца магчымым праз мову.

Сучаснае грамадства дазваляе чалавеку і нават прымушае яго ўключацца ў вялікую колькасць відаў зносін. Яны патрабуюць адпаведнай колькасці моў: мова родная і чужая, літаратурная і дыялектная, нацыянальная і міжнацыянальная, пэтычная і машынная, мова пісьменніка і мова вуліцы, музыкі і жывапісу, навукі і канцылярыі і г. д.

Патрэбныя чалавеку мовы – не простая сукупнасць разнастайных сродкаў зносін, а пэўная сістэма моў розных тыпаў.

Нацыянальная мова – гэта сродак пісьмовых і вусных зносін людзей пэўнай нацыі.

Яна складваецца ў адпаведны перыяд сацыяльнага і эканамічнага развіцця народа, у эпоху ўтварэння нацыі. Нацыянальная мова фарміруецца на аснове мовы народнасці – папярэдняй грамадскай супольнасці людзей. Станаўленне і функцыянаванне нацыянальнай мовы суправаджаецца ўмацаваннем моўнага адзіства народа. Авагоданне нацыянальнай мовай забяспечвае сацыялізацыю асобы, фарміруе нацыянальную самасвядомасць. Праз нацыянальную мову чалавек далучаецца да сацыяльных, маральных, інтэлектуальных каштоўнасцей свайго народа.

Акрамя стасункаў унутры нацыі, чалавек мае патрэбу і неабходнасць у кантактаванні з іншымі народамі. Такім чынам, існуе неабходнасць і патрэба ў **мове міжнацыянальных зносін і замежных мовах**. Веданне замежных моў пашырае круггляд асобы, запяспечвае разнастайныя інтэрнацыянальныя зносіны, азнаямленне з вопытам іншых народаў і дасягненнямі іх культуры.

Патрэба ў сацыяльных дыялектах, што існуюць у межах нацыянальнай мовы праяўляецца праз **прафесійныя мовы, мовы навукі, спецыфічныя «падмовы» культуры** (фальклор, узроставыя і прафесійныя жаргоны і г. д.).

Акрамя названых значэнняў, слова «мова» ўжываецца і для абазначэння **індыўідуальных асаблівасцей чалавека**. Нярэдка творчыя асобы адлюстроўваюць у мове ўласны вопыт, манеру пісьма, характар і інш.

Сукупнасць дапаможных сродкаў зносін таксама называюць «мовай». У паўсядзённым жыцці мы карыстаемся **мовай жэстаў, мовай мімікі, рухаў**.

Мовай можна лічыць і **розныя сістэмы знакаў**. Напрыклад: знакі дарожнага руху, фізічныя і хімічныя элементы.

Грамадскае прызначэнне мовы рэалізуецца праз яе функцыі.

Пад функцыяй мовы разумеюць яе прызначэнне і ролю, якую мова выконвае ў жыцці чалавека і грамадства.

1. Камунікатыўная – галоўная функцыя мовы, функцыя стасункаў паміж людзьмі.

2. Намінатыўная – знешнія прадметы становяцца ўнутраным здабыткам чалавека, ствараюць свет яго вобразаў, уяўленняў, пачуццяў, калі гэтыя прадметы атрымліваюць назвы сродкамі мовы, у першую чаргу словамі.

3. Пазнавальная – дзякуючы ёй чалавек далучаецца да набыткаў сусветнай культуры, навукі праз веды, назапашаныя і абагульненыя з дапамогай мовы.

4. Экспрэсіўная – мова з'яўляецца і галоўным спосабам выражэння думак і пачуццяў кожнага чалавека, праз мову перадаюцца не толькі веды, пэўныя звесткі, але і выяўляюцца адносіны да таго, хто гаворыць.

5. Эстэтычная – увасабляецца ў мастацкай прозе, паэзіі, сцэнічным маўленні, красамоўстве.

6. Акумулятыўная – дапамагае захаваць і перадаць у спадчыну наступным пакаленням багатыя культурныя традыцыі.

7. Этнічная – уведамленне свайго этнічнага «я» ў сусветнай супольнасці людзей.

Функцыі мовы рэалізуюцца не паасобку, а ў адзінстве.

Як бачым, родная мова – гэта не толькі сродак зносін, жывая павязь пакаленняў, але і сродак выяўлення душы чалавека, і знак яго прысутнасці на зямлі.

Мова падкрэслівае як індыўідуальнасць цэлага народа, так і індыўідуальныя асаблівасці кожнай асобы. Знішчэнне мовы практычна адразу прыводзіць да духоўнага знікнення нацыі. Таму да любой мовы свету трэба адносіцца беражліва як да сапраўднага цуду свету.

? Пытанні

1. Як вы разумееце паняцце «мова»?
2. Якую ролю адыгрывае мова ў выхаванні людзей?
3. Якая галоўная функцыя мовы? Чаму?
4. Якія існуюць віды моўных патрэб грамадства?

ЗАДАННІ:

1. Карыстаючыся энцыклапедычнымі даведнікамі, дайце значэнні наступным тэрміналагічным паняццям.

Соцыум, вялікая група, этнас, моўны калектыў, сферы камунікацыі, функцыянальная загрузанасць мовы, мовы-макрапасрэднікі, моўная палітыка, стандартная мова, літаратурная мова, тытульная мова, двухмоўе.

2. Вусна перакладзіце тэкст на беларускую мову. Пра якія функцыі мовы гаворыцца ў вядомай прытчы пра старажытнагрэчаскага байкапісца Эзопа (VI ст. да н. э.)?

Однажды философ Ксанф, рабом которого был Эзоп, пригласил гостей и попросил Эзопа приготовить обед: в первый день – самый плохой, во второй день – самый лучший.

В первый день на первое, второе и третье Эзоп приготовил язык.

– Почему ты подаешь одни языки? – спросили Эзопа.

– Мне приказали приготовить самый худший обед, а что может быть хуже языка? Только потому, что есть язык, мы огорчаем друг друга, бранимся, лжем, обманываем, хитрим, ссоримся. Язык делает людей врагами, разрушает города, даже целые государства. Он вносит в нашу жизнь горе и зло. Может ли быть что-нибудь хуже языка?

Во второй день Эзоп снова подал языки. Хозяин и гости изумились.

– Мне велели приготовить самый лучший обед, – пояснил Эзоп, – а что для философа может быть лучше языка! При помощи языка изучаются науки и получают знания, посредством него мы объясняемся друг с другом, решаем различные вопросы, просим, приветствуем, миримся, даем, получаем, выполняем просьбы, вдохновляем друг друга. При помощи языка строятся города, развивается культура. Думаю, что нет ничего лучше языка.

2. БЕЛАРУСКАЯ МОВА СЯРОД ІНШЫХ МОЎ СВЕТУ

Мова як і любая іншая грамадская з’ява ў адпаведнасці з развіццём грамадства і чалавечага мыслення паступова змяняецца, што знаходзіць адлюстраванне ў гуках, граматычных формах і слоўнікавым складзе.

Беларуская мова, каб заняць сваё месца, прайшла дастаткова складаны і працяглы шлях развіцця.

На зямным шары живе каля 2000 розных народаў, а моў налічваецца ад 3000 да 6000, пры гэтым розныя народы могуць гаварыць на адной мове. У залежнасці ад паходжання, наяўнасці або адсутнасці рыс усе мовы свету падзяляюцца на роднасныя і няроднасныя. Сярод роднасных моў вылучаюцца моўныя сем’і, групы і падгрупы.

Навука пра мовы, якая называецца мовазнаўствам, або лінгвістыкай (ад лац. Lingua – мова), выдзяляе індаеўрапейскую, іберыйска-каўказскую, фіна-ўгорскую, цюркскую, мангольскую, тунгуса-маньчжурскую, кітайска-тыбецкую, аўстраазіяцкую, дравідыйскую, семіта-хаміцкую, кайсанскую і іншыя сем’і моў.

Найбольшую цікавасць для нас мае **індаеўрапейская сям’я моў**.

Вучоныя не прыйшлі да адзінай думкі, дзе і калі існавала гэтая мова. Існуе шэраг гіпотэз наконт прарадзімы індаеўрапейцаў. Адны даследчыкі лічаць, што першапачаткова, прыкладна ў IV-III тысячагоддзі да н.э. яны займалі прасторы ад Дона і Паўночнага Каўказа да Дуная. Адсюль індаеўрапейцы пайшлі ў Еўропу, Сярэднюю Азію і праз Каўказ на Блізкі Усход і ў Індыю. Згодна з іншымі гіпотэзамі індаеўрапейская моўная супольнасць узнікла на Блізкім Ус-

ходзе або ў Індыі і адтуль рушыла на ўсход і захад. Выказваецца таксама меркаванне, што прарадзімай індаеўрапейцаў магла быць тэрыторыя ад Урала да Каспійскага мора.

Праіснаваўшы некалькі тысячагоддзяў, індаеўрапейская моўная супольнасць распалася, і на аснове яе дыялектаў пачалі складвацца розныя мовы (германскія, раманскія, славянскія і іншыя).

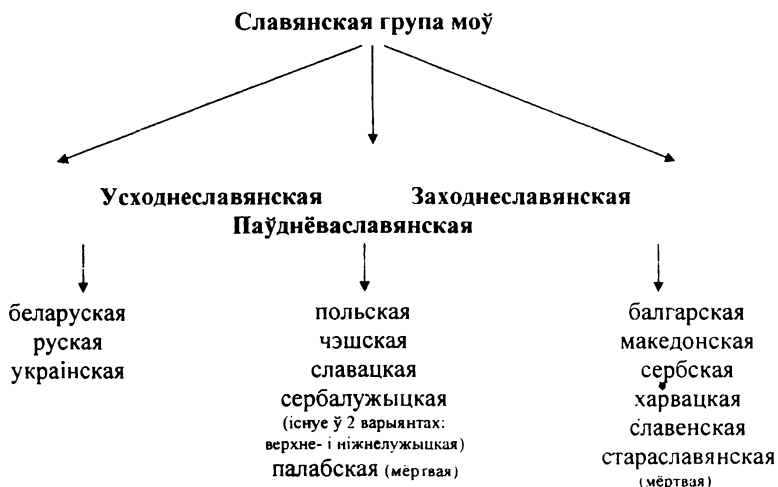
Мовы, якія паходзяць ад агульнаіндаеўрапейскай, з'яўляюцца роднаснымі, і на гэтай падставе іх аб'ядноўваюць у адну моўную сям'ю – індаеўрапейскую.

Індаеўрапейскія мовы – самая вялікая ў свеце моўная сям'я. У наш час амаль кожны другі чалавек гаворыць на мове індаеўрапейскага паходжання. Па ступені роднасці індаеўрапейская сям'я падзяляецца на асобныя групы моў.

Існуе 16 моўных груп індаеўрапейскай сям'і:

- германская група (нямецкая, англійская, ісландская, шведская, дацкая і іншыя мовы);
- раманская (французская, іспанская, італьянская, партугальская, румынская, малдаўская і іншыя, мёртвая – лацінская);
- кельцкая (ірландская, шатландская, гэльская, брэтонская і іншыя);
- балтыйская (літоўская, латышская, а таксама мёртвыя мовы – пруская і ячвяжская);
- іранская (персідская, таджыцкая, курдская і іншыя, мёртвая – авестыйская, старажытнаперсідская);
- індыйская ці індаарыйская (хіндзі, урду, бенгалі і іншыя, а таксама мёртвыя – ведыйская, санскрыт) і іншыя.

Беларуская мова належыць да славянскай групы моў індаеўрапейскай сям'і. Разам з рускай і ўкраінскай мовамі яна ўваходзіць у склад усходнеславянскай падгрупы (гл. мал. 1).

Малюнак 1 – Славянская група моў

Усе славяне карыстаюцца двума тыпамі пісьма: кірылічным і лацінскім. Найбольш распаўсюджанны кірылічны алфавіт (Беларусь, Украіна, Расія, Сербія, Чарнагорыя, Македонія, Балгарыя і часткова Боснія і Герцагавіна). У іншых краінах – Польшчы, Чэхіі, Харватыі, Славеніі – выкарыстоўваюць лацінскі алфавіт.

? Пытанні

1. Колькі існуе ў свеце моўных груп?
2. У якую сям'ю, групу і падгрупу ўваходзіць беларуская мова?
3. Якія моўныя групы ўваходзяць у індаеўрапейскую сям'ю моў?
4. Чым тлумачыцца блізкасць паміж славянскімі мовамі?
5. Як растлумачыць падабенства ўсходнеславянскіх моў? Чаму паміж імі існуе адрозненне?

3. ЭТАПЫ ФАРМІРАВАННЯ І РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

3.1. Ля вытокаў беларускай мовы

Беларуская мова – гэта нацыянальная мова беларускага народа. Яна мае шматвяковую гісторыю. Стваралася і развівалася беларуская нацыянальная мова ў складаных гістарычных умовах, у непарыўнай сувязі са стварэннем і развіццём беларускай нацыі.

Найбольш цесную роднасць беларуская мова мае з суседнімі ўсходнеславянскімі мовамі – рускай і ўкраінскай. Тры роднасныя мовы развіваліся з агульнай усходнеславянскай мовы, якой карысталіся нашы далёкія продкі ў адзінай дзяржаве ўсходніх славян – Кіеўскай Русі. Беларуская мова, як і руская, і ўкраінская, пачала складвацца ва ўмовах феадальнай раздробленасці Кіеўскай Русі XI – XII стст. на аснове тых дыялектных асаблівасцей, якімі адрозніваліся гаворкі былых усходнеславянскіх плямёнаў – дрыгавічоў, радзімічаў, заходніх крывічоў.

У X ст. (988) усходнія славяне прынялі хрысціянства, з якім прыйшло пісьменства на **стараславянскай мове** і паступова выціснула язычніцкую культуру і іншыя сістэмы літарнага пісьма, што існавалі ва ўсіх славян.

Са стараславянскай кніжнай мовай сутыкаюцца традыцыі вуснай мовы народа. У выніку сінтэзу гэтых дзвюх моў выпрацоўваецца варыянт пісьмовай мовы, якая існуе паралельна са шматлікімі дыялектамі ўсходніх славян. Яе называюць **старажытнай усходнеславянскай або старажытнарускай мовай**. Гэта мова становіцца дзяржаўнай мовай Кіеўскай Русі.

На ёй былі створаны такія сусветна вядомыя помнікі, як «Слова аб палку Ігаравым», творы Уладзіміра Манамаха, летапіс «Аповесць мінулых гадоў» і інш.

Надзвычай плённымі ў гісторыі беларускай кніжнасці і пісьменства былі XI–XII стст. Побач з традыцыйнымі богаслужэбнымі творамі на царкоўнаславянскай (стараславянскай) мове да нас дайшлі арыгінальныя творы старажытнай эпохі: словы, казанні, павучанні, малітвы Кірылы Тураўскага, пісьменнікаў-асветнікаў Клімента Смаляціча і Аўраама Смаленскага. У XII стагоддзі асветніцкую працу вяла Ефрасіння Полацкая. Яе жыццё і дзейнасць апісаны ў «Жыціі», складзеным пасля смерці адным з вучняў.

На тэрыторыі Беларусі існавалі такія буйныя цэнтры старажытнай пісьменнасці, як Полацк, Тураў, Пінск, Смаленск, Слуцк, Мазыр, дзе перапісваліся царкоўныя, ствараліся і ствараліся арыгінальныя творы. Значна больш помнікаў пісьменнасці не толькі рэлігійнага, але і свецкага характару дайшло да нас ад XIII ст. Гандлёвыя дагаворы, надпісы на прадметах матэрыяльнай культуры, разнастайныя граматы знойдзены ў Віцебску, Смаленску, Мсціславе. І гэтыя помнікі шырока адлюстроўваюць асаблівасці народнай гаворкі таго часу, якія сталі спецыфічнымі рысамі сучаснай беларускай мовы. Такім чынам, у помніках, створаных на Беларусі ў X-XIII стагоддзях, выразна акрэсліліся рысы беларускай моўнай сістэмы.

3.2. Мова часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай

У XIII стагоддзі Кіеўская Русь распадаецца. Узнікае Вялікае Княства Літоўскае як саюз усходнеславянскіх княстваў (Навагрудскае, Полацкае, Пінска-Тураўскае, Берасцейскае і іншыя), у якім знаходзіліся землі сучаснай Беларусі.

У складзе Вялікага Княства Літоўскага склалася беларуская народнасць і сфарміравалася беларуская літаратурна-пісьмовая мова – **старабеларуская**.

У той час яе называлі «**просто мова**», яна мела статус афіцыйнай дзяржаўнай мовы і ўжывалася ва ўсіх сферах грамадскага жыцця. На ёй упершыню ў гісторыі ўсходніх славян на пачатку XVI стагоддзя з’явіліся друкаваныя кнігі («Псалтыр» Ф.Скарыны – 1517г., «Катэхізіс» С. Буднага – 1562г., «Евангелле» В. Цяпінскага – 1580г.), пісаліся мастацкія творы

(«Александрыя», «Аповесць аб Троі»), летапісы і хронікі (Беларуска-Літоўскі летапіс 1446г., «Хроніка Быхаўца» і інш.), вучэбныя кнігі («Граматыка» Л. Зізіанія).

Выдатным культурным помнікам таго часу з’яўляецца выданы ў 1588 годзе «Статут Вялікага Княства Літоўскага», які доўгі час заставаўся адзіным зборам законаў у Еўропе.

Пераклад і выданне на Беларусі рэлігійнай літаратуры звязаны з дзейнасцю такіх выдатных пісьменнікаў-асветнікаў, як Францыск Скарына, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Пётр Мсціславец, Мялецкі Смятрыцкі.

Літаратурная мова часоў Вялікага Княства Літоўскага, можна сказаць, была «нацыянальнай» літаратурнай мовай у тым сэнсе, што ў яе аснове ляжала беларуская мова, а не царкоўнаславянская ці якая іншая.

Пасля аб’яднання Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай (Люблінская унія 1569г.) сферы ўжывання беларускай мовы пачалі паступова звужацца.

У 1696 годзе польскі сейм выдаў закон, паводле якога дзяржаўнай мовай на беларускіх землях стала **польская**.

Мова беларускай народнасці засталася бытаваць пераважна ў вуснай форме. На ёй размаўляў просты народ, ствараўся фальклор, духоўнае багацце народа захоўвалася і памнажалася. Жывая мова не бяднела, а ўмацоўвалася і ўзбагачалася.

Народная мова ўвабрала ў сябе асобныя польскія словы: еднасць, скарга, ліст, друкар. Праз роднасную і даступную польскую мову, а таксама з першакрыніц да нас трапілі адзінкі з чэшскай (брама, гарцаваць), нямецкай (варта, штурм, фурман!), французскай (пашпарт, сяржант), італьянскай (пошта, палац, кампанія), лацінскай (правінцыя, камісія, працэс, копія), літоўскай (дойлід, клуня, свіран) моў.

Засмечаная і сацыяльна непрэстыжная, беларуская літаратурная мова саступае пазіцыі польскай.

У 1696 годзе Варшаўскі Сейм канстатуе, што ў справаводстве ўсе рашэнні павінны складацца на польскай мове. З гэтага часу афіцыйная пісьменнасць на беларускай мове спыняецца.

Ад XVII-XVIII стст. дайшло да нас зусім мала помнікаў на беларускай мове. Гэта асобныя ананімныя, бурлескна-сатырычныя вершы, нешматлікія драматычныя творы. Але беларуская мова працягвае выкарыстоўвацца ў штодзённым ужытку сялян і іншых ніжэйшых колаў грамадства, якіх польская асіміляцыя амаль не закранула, гэта значыць, працягвае функцыянаваць і развіваецца як народна-дыялектная мова.

У канцы XVIII ст. беларускія землі ў выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай аказаліся ў складзе Расійскай імперыі.

3.3. Сацыяльна-палітычныя ўмовы развіцця беларускай мовы ў XIX–XX стст.

Станаўленне новай беларускай літаратурнай мовы адбывалася ва ўмовах сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту. Царскі ўрад ігнараваў не толькі дзяржаўную самастойнасць, але і этнічную, моўную, культурна-рэлігійную адметнасць беларускага народа.

Загадам Мікалая I у 1840 годзе забаранялася само слова «Беларусь», на Беларусі ў якасці афіцыйнай уводзіцца **руская мова**.

У гэты час у асяроддзі навукоўцаў-беларусаў, выхаваных на традыцыях польскай і рускай культур, умацоўваецца разуменне самабытнасці беларускага народа, прызнанне гістарычнай ісціны, што толькі на аснове нацыянальных традыцый можна стварыць каштоўнасці агульначалавечага значэння, што пытанні «быць ці не быць беларускай культуры? Быць ці не быць самім беларусам?» вырашаюцца праз лёс роднай мовы.

Такім чынам, у XIX ст. пачынаецца фарміраванне новай мовы на аснове жывой народнай мовы беларусаў. Характэрныя рысы народных гаворак праяўляюцца ў ананімных творах «Энеіда навыварат» і «Гарас на Парнасе», а таксама ў працах па беларускай мове і літаратуры, створаных Я. Баршчэўскім, В. Дуніным-Марцінкевічам, Ф. Багушэвічам і інш. Значны ўклад у развіццё беларускай мовы ўнёс Я. Чачот. Ён стаў першым аўтарам слоўніка беларусаў, які быў надрукаваны ў Вільні (1846г.) у зборніку народных песень.

Пасля рэвалюцыйных падзей 1905 года з'явілася не толькі легальная літаратура, але і перыядычныя выданні: «Наша ніва», «Наша доля», «Гоман», «Лучынка», «Раніца» і інш. Вакол выданняў і выдавецтваў групаваліся творчыя сілы Беларусі, загучала беларускае слова ў творах Я. Купалы, Я. Коласа,

М. Багдановіча, Цёткі, З. Бядулі, Ядвігіна Ш. і інш.

У выніку ажыццяўлення палітыкі беларусізацыі **беларуская мова** набыла статус дзяржаўнай. На ёй працавалі ўрад, дзяржаўныя і грамадскія ўстановы, вялося навучанне ў школах, тэхнікумах, ВНУ, ствараліся падручнікі, слоўнікі. Беларуская мова стала мовай справаводства, навукі.

Выключных поспехаў у вывучэнні беларускай мовы, яе гісторыі, помнікаў беларускай пісьменнасці дасягнуў заснавальнік беларускай філалогіі

Я.Ф. Карскі – аўтар шматлікіх прац па беларусістыцы, манаграфіі «Беларусы».

З выходам «Беларускай граматыкі для школ» Б.Тарашкевіча заканчваецца перыяд стыхійнага арфаграфічнага развіцця і пачынаецца этап арганізаванага рэгулявання беларускага правапісу.

Аднак ў 30-ыя гады працэс беларусізацыі спыняецца. У выніку «выкрыцця» і барацьбы з «нацыянал-дэмакратамі» гінуць грамадскія дзеячы, пісьменнікі, вучоныя, работнікі культуры і асветы. Беларуская мова паступова замяняецца *рускай мовай* у дзяржаўных установах, інстытутах.

У 1938 годзе выходзіць пастанова СНК і ЦК ВКП(б) «Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей» і паступова наша мова выцясяняецца і з іншых сфер грамадскага жыцця.

У 1930 – 1980 гг. на Беларусі ролю дзяржаўнай фактычна выконвала руская мова, якая дамінавала ў адукацыі, публіцыстыцы, справаходстве, адміністрацыйным і вытворчым жыцці краіны.

Беларускія школы сталі рускамоўнымі, беларуская мова была выключана са сферы афіцыйнага ўжытку. Астраўкамі яе прымянення засталіся мастацкая літаратура, публіцыстыка, гуманітарная навука.

Сітуацыя змянілася ў канцы 80-ых гадоў. Працэсы дэмакратызацыі грамадства, набыццё нашай рэспублікай суверэнітэту абвастрылі моўную праблему і абумовілі пачатак адраджэння беларускай мовы.

У 1990 годзе быў прыняты Закон аб мовах у Рэспубліцы Беларусь, паводле якога мова карэннай нацыі становілася дзяржаўнай, а пасля правядзення першага агульнарэспубліканскага рэферэндуму 14 мая 1995 года на Беларусі дзейнічае **двухмоўе або білінгвізм**.

? Пытанні

1. Што азначае паняцце «дзяржаўная мова»?
2. Якія помнікі старажытнай пісьменнасці дайшлі да нас?
3. Якія гістарычныя перыяды характарызуюцца значным развіццём беларускай мовы?
4. Калі адбылося зараджэнне новай беларускай літаратурнай мовы? Хто лічыцца пачынальнікам гэтай справы?
5. Чым вызначыўся ў гісторыі Беларусі Браніслаў Тарашкевіч?
6. Якія асаблівасці развіцця нацыянальнай мовы ў пачатку XX ст.?
7. Што характэрна для мовы 30 – 80-х гадоў XX ст.?
8. Як вы ацэньваеце сучасны стан нацыянальнай мовы на Беларусі?

ЗАДАННІ:

1. Прачытайце тэкст. Якая мэта газеты К. Каліноўскага? Растлумачце моўныя асаблівасці тэксту XIX ст.

Мужыцкая праўда. №4
(урывак)

У нас, дзецюкі, адно вучаць у школах, каб ты знаў чытаці па-маскоўску, а то для таго, каб цябе саўсім перарабіці на маскаля. Суды маскоўскія – гэта воўчая яма, гдзе не разбіраюць, чы за табой праўда, чы не, а скубуць адно як могуць. Бяспечнасці пад маскалём ніякай няма, хто дужэйшы, той і глуміць; а войска то не для таго трымаюць, каб аберагці кожнага ад злых людзей і ад глуму, а для таго, каб не пазволіць народу і застагнаць, калі пазнае сваю няволю, калі згледзіцца, што дзяруць з яго над сілы. Ронд маскоўскі, як той ліхі пан, што, пачаўшы ад камісара аж да цівуна, пазваляе кажнаму народу глуміці, каб як найбольш грошай у кішэнь яго дасталася. Ронд, маскоўскі, дзецюкі, не так робіць, як рабіці трэба, не думае, каб палепшыць народу, а вымышляе адно спа-сабы, як абдраці і саўсім людзей зглуміці...

2. Прачытайце тэкст. Якія лексічныя адзінкі з тэксту выкарыстоўваюцца ў сучаснай мове? Што выклікае складанасць пры ўспрыняцці тэксту?

Статут Вялікага Княства Літоўскага

(урывак)

Теж уставуемъ, если бы князские панские або и землянские были гоны бобровые давные звечные у иногого суседа дедизне, ино оный панъ в чьей дедизне будутъ гоны, не маеть самъ ани людемъ своимъ допустить старого поля доорати, зеремена подьорал, або сеножати подькосиль або лозу подрубаль а тым бобры выгониль, таковый маеть платити дванадцать рублей грошей, а тому зеремени пред се маеть упокой дать такъ далеко яко бы могъ киемъ докинуги, пакли бы хто кгвалтомъ бобры побиль, або злодейскимъ обычаемъ выкраль, таковый маеть кгвалтъ платити а колко бы бобровъ убиль тогды маеть платити за чорного бобра чотыри копы грошей а за карого две копе грошей. Пакли бы бобръ с того старого зеремени вышоль, а пришоль ново вынъшое зеремя на кгрунтъ и берегъ иньшого пана, тогды в чьем кгрунтъе зеремя будетъ, тому тежъ и ловенье бобровъ належати маеть.

ЛЕКСІКАЛОГІЯ

- 1. ЛЕКСІКА ПАВОДЛЕ ПАХОДЖАННЯ.**
- 2. ЛЕКСІКА ПАВОДЛЕ СФЕРЫ ЎЖЫВАННЯ.**
- 3. АКТЫЎНАЯ І ПАСІЎНАЯ ЛЕКСІКА.**

Слова і яго значэнне

У шырокім значэнні слова **лексіка** (грэч. lexikos – які адносіцца да слова) – гэта сукупнасць слоў пэўнай мовы, яе слоўнікавы склад; у вузкім значэнні – гэта асобныя пласты слоўнікавага складу мовы, вылучаныя на падставе нейкай прыкметы.

Лексікалогія (грэч. lexikos – які адносіцца да слова і logos – вучэнне) – навука аб словах, аб слоўнікавым складзе мовы. Прадмет вывучэння лексікалогіі – слова як шматгранная і складаная структурна-семантычная адзінка мовы. Адною з асноўных задач лексікалогіі з’яўляецца разгляд і тэарэтычнае асэнсаванне слоўнікавага складу мовы.

Слова – гэта фанетычна і граматычна аформленая адзінка мовы з пэўным значэннем. Кожнае слова мае лексічнае і граматычнае значэнне.

Лексічнае значэнне слова – гэта яго суаднесенасць з тымі ці іншымі з’явамі або прадметамі, рэчаіснасцю (тое, што слова абазначае: дом – будынак для жыцця, размяшчэння ўстаноў і прадпрыемстваў).

Граматычнае значэнне слова – тыя агульныя значэнні, якія ўласцівы розным разрадам слова ў мове і на аснове якіх гэтыя разрады вылучаюцца (дом – назоўнік, м.р. 1-га скланення, неадушаўлены).

Адрозніваюць прамое і пераноснае лексічнае значэнне слова. Існуюць тры спосабы ўзнікнення пераносных значэнняў:

- метафара – перанос назвы з аднаго прадмета на іншы на аснове падабенства знешніх адзінак (корань слова, галава калоны);
- метанімія – перанос назвы па сумежнасці з’яў (горад будуюцца – горад спіць);
- сінекдаха – замена назвы цэлага назвай яго часткі (адкрыць рот – лішні рот).

Словы бываюць **адназначнымі і мнагазначнымі**.

Словы, якія маюць толькі адно значэнне, называюцца **адназначнымі**. Гэта пераважна словы, якія абазначаюць навуковыя і тэхнічныя паняцці, а таксама некаторыя назвы раслін, жывёл, птушак, прадметаў (бульдозер, кісларод, ёлка, алень, аловак і інш.).

Большасць слоў беларускай мовы маюць не адно, а некалькі значэнняў, такія словы называюцца **мнагазначнымі**.

З’ява гукавога супадзення зусім розных па сэнсе моўных адзінак называецца **аманіміяй**.

У адрозненне ад мнагазначнага слова, у якім паміж значэннямі захоўваецца семантычнае адзінства, амонімы – словы зусім розныя, якія па тых ці іншых прычынах супалі ў гучанні.

У філалагічных слоўніках амонімы падаюцца ў розных слоўнікавых артыкулах і пазначаюцца надрадковай лічбай: кіт¹, кіт²; стапа¹, стана².

Амонімы – словы, якія аднолькава гучаць і пішуцца, але маюць розныя значэнні. Выдзяляюць лексічныя, марфалагічныя і фанетычныя амонімы:

Лексічныя амонімы

Поўныя лексічныя амонімы – словы, якія супадаюць у гучанні і напісанні ва ўсіх сваіх граматычных формах (ключ – “прылада для адмыкання замка” і ключ – “чарада птушак”).

Марфалагічная амонімы

Амаформы – словы, у якіх супадаюць у вымаўленні і напісанні толькі асобныя формы (не маюць супадзенняў у пачатковай форме):

ляцець – я лячу; поле – калгасныя палі;

лячыць – я лячу; палоць – палі агарод.

Амаформы – гэта, як правіла, словы розных часцін мовы.

Фанетычныя амонімы

Амафоны – гэта словы, якія гучаць аднолькава, але пішуцца па-рознаму: плод і плот, раман і Раман.

Графічныя амонімы

Амографы – гэта словы, якія пішуцца аднолькава, але адрозніваюцца ў вымаўленні месцамі націску: мука – му́ка, падаць – па́даць.

Сінонімы – словы, якія абазначаюць адзін і той жа прадмет, якасць, дзеянне, але пішуцца і вымаўляюцца па-рознаму. Група з двух ці больш сінонімаў называецца **сінанімічнымі радамі**, пры запісе якога на першым месцы ставіцца слова **дамінанта** (слова, якое шырэй за іншыя выкарыстоўваецца ў мове і больш дакладна выражае агульнае значэнне):

Крэпасць – цвярдэня, бастыён, цытадэль;

Ісці – крочыць, маршыраваць, цягнуцца, плесціся.

У некаторых сінанімічных радах могуць аб'ядноўвацца словы розных часцін мовы (мала, жменя (гароху)).

Калі слова з'яўляецца мнагазначным, то яно можа ўваходзіць у розныя сінанімічныя рады:

Прыняць – залічыць на першы курс.

Прыняць – сустрэць гасцей.

Ціхі чалавек – спакойны, смірны.

Ціхі чалавек – слабы, нячутны.

Сінонімы бываюць:

а) семантычныя – якія адрозніваюцца сэнсавым адценнем: вялікі – агромністы – гіганцкі;

б) стылістычныя – адрозніваюцца рознай стылістычнай афарбоўкай (выкарыстоўваюцца ў розных стылях): маланка – бліскаўка.

Кантэкстуальныя – словы, якія з'яўляюцца сінанімічнымі толькі ў пэўным кантэксце:

1. Раптам адтуль упаў мне ў вочы нясцерпны яркі сноп святла.

2. Зноў ляціць угору святло майго ліхтарыка.

3. І зноў адтуль, у адказ, меч святла.

Антонімы – словы з супрацьлеглым значэннем:

- рознакарэнныя (добры – дрэнны, халодны – гарачы);

- аднакарэнныя (закрыць – адкрыць, прывязаць – адвязаць). Прыстаўкі не-, без-, анты-, контр- надаюць слову супрацьлеглае значэнне: добры – нядобры.

Паронімы – словы з блізкім гучаннем, але розным лексічным значэннем (аператыўны і аперacyjny, атамнік і атамшчык, вытворны і вытворчы).

Паранімічнымі парамі выступаюць спрадвечна беларускія словы (сыты – сытны) і запазычаныя (абанент – абанемент, эфектны – эфектыўны).

Словы-паронімы адрозніваюцца паміж сабою прыстаўкамі (павіннасць – правіннасць, надзвычайна – незвычайны), або суфіксамі (слоўны – слоўнікавы).

1. ЛЕКСІКА ПАВОДЛЕ ПАХОДЖАННЯ

Паводле крыніц і характару паходжання ўся беларуская лексіка падзяляецца на дзве групы: I – спрадвечна беларуская (агульнаславянская, усходнеславянская, уласнабеларуская); II – запазычаная.

Спадвечна беларуская лексіка – гэта словы, якія існуюць у беларускай мове спакон вякоў (яны перайшлі з агульнаславянскай ці ўсходнеславянскай

моў або ўтварыліся на ўласна беларускім лексічным матэрыяле). Яе падгрупы і называюцца адпаведна: агульнаславянская, усходнеславянская і ўласнабеларуская.

Агульнаславянская лексіка бытуе ў беларускай і іншых славянскіх мовах:

хлеб (у беларускай і рускай);

хліб (ва ўкраінскай);

chleb (у польскай і чэшскай);

хляб (у балгарскай).

Гэта словы, атрыманыя з праславянскай мовы. Яны ўзніклі ад пачатку III-га тысячагоддзя да н. э. да сярэдзіны I-га тысячагоддзя н. э. Агульнаславянская лексіка вельмі шырокая – ахоплівае ўсе сферы матэрыяльнага і духоўнага жыцця. Да прыкладу:

- назвы людзей і частак цела чалавек: сват, ганчар, воін, вока, галава, рот;
- назвы адрэзкаў часу: месяц, восень, лета, раніца;
- назвы геаграфічных аб'ектаў і з'яў прыроды: зямля, лес, вада, раса, снег, агонь;
- назвы расліннага свету: бяроза, дуб, жыта, авёс, ліпа;
- назвы прылад працы: барана, каса, піла, іголка;
- назвы прадуктаў харчавання: блін, хлеб, каша, мёд, сала, квас;
- назвы пабудоў і іх частак: харомы, двор, акно;
- назвы прадметаў побыту: стол, бочка, вядро;
- назвы абстрактных паняццяў: вера, воля, праўда, навука, радасць, розум;
- назвы дзеянняў: везці, несці, класці, ткаць, жаць;
- назвы колераў, якасцей: белы, жоўты, горкі, добры, малы, цёплы;
- назвы лікавых велічынь: адзін, тры, дзесяць;
- з'явы грамадска-палітычнага жыцця: дзяржава, войска, вёска;
- займеннікі: я, ты, мы, яны, хто, сам, мой;
- прыназоўнікі і злучнікі: ад, пад, перад, у, і, а, за і інш.

Гэтая лексіка складае прыкладна чвэрць усіх слоў, якімі мы карыстаемся.

Усходнеславянская лексіка актыўна стваралася з VI ст. да XIII-XIV ст. і бытуе ва ўсіх усходнеславянскіх мовах: дзед, сястра, маці, сям'я, бяроза, воўк.

Словы ўсходнеславянскай лексікі знаходзім ва ўсіх сферах гаспадарчага, грамадска-палітычнага і культурнага жыцця:

- назвы птушак, звяроў, жывёл: кошка, галка, гадзюка, жук, парася;
- назвы бытавых прадметаў і гаспадарчых прылад: вяроўка, карзіна, воз, сані, мёд;
- назвы расліннага свету: асака, куст, лён, хмель, карань;
- назвы прадуктаў харчавання, страў: корж, пірог, цеста;
- назвы грамадска-палітычнага характару: пасол, дань, вотчына;
- назвы людзей паводле заняткаў, роднасці: пісар, пастух, дзядзька, пляменнік;
- назвы з часавымі значэннямі: сёння, пасля, цяпер;
- назвы колераў, якасцей: буры, бойкі, каравы;
- лічэбнікі: сорак, дзевяноста і інш.

Уласнабеларуская лексіка бытуе толькі ў беларускай мове: берасцянка, лявоніха, сківіца, араты, ухапіць.

Гэтыя словы складаюць нацыянальную спецыфіку беларускай мовы ў параўнанні з лексічным складам рускай і ўкраінскай моў. Узнікненне ўласнабеларускай лексікі звязана з фарміраваннем беларускай народнасці і

нацыі. Гэта перыяд з XIII-XIV ст. да нашых дзён. Крыніцай папаўнення лексічнага складу беларускай мовы застаецца народная мова беларусаў з яе шматлікімі гаворкамі. Прыклады:

- назвы атмасферных з’яў і паняццяў: заранка, спёка, цемра;
- назвы часавых і прасторавых паняццяў: сакавік, летась, прастора;
- назвы абстрактных паняццяў: асяроддзе, звычай, пакута, поспех;
- назвы тэрміналагічнага характару: асяродак, байка, выказнік, прымаўка, рух, суквецце;
- назвы дзеянняў, працэсаў: адказаць, адлюстравачь, бачыць, крануць, сачыць, спачуваць;
- гэтыя словы абапал, бусел, сейбіт, гаворка, гушчар, абрус, волат, клопат, хвароба і інш.

Запазычаная лексіка – словы іншамоўнага паходжання: з рускай (бальшавік, ваенрук, ураўненне); з польскай (цуд, тлусты, пакунак); з грэчаскай (гіпотэза, камедыя, філасофія); з лацінскай (глобус, акварыум, натарыус) і г. д.

Гэтая лексіка пранікала ў беларускую мову на працягу ўсяго яе развіцця па розных прычынах, асноўныя з якіх – сацыяльна-эканамічныя і дзяржаўна-палітычныя кантакты між народамі. Працэс запазычання можа ісці непасрэдна з моў-крыніц або праз пасрэдніцтва іншых моў (словы з неславянскіх моў часцей за ўсё пранікаюць праз рускую і польскую, радзей – праз чэшскую мову). Шляхоў запазычання два: 1) вусны – пры непасрэдных моўных зносінах носьбітаў розных моў; 2) пісьмовы (праз пераклады і кнігі, праз сродкі масавай інфармацыі і афіцыйныя дакументы, праз прыватнае ліставанне).

Самыя даўнія запазычання з неславянскіх моў у беларускую мову праніклі з грэчаскай, лацінскай, татарскай, італьянскай, французскай, нямецкай. У наш час слоўнік значна папоўніўся англійскімі словамі, што з’яўляецца вынікам развіцця гандлю, бізнесу, маркетынгу, актывізацыі кантактаў паміж дзяржавамі.

Запазычаная лексіка мае свае асаблівасці вымаўлення і правапісу, але амаль усе словы нясуць прыметы моў-крыніц, таму мы можам пазнаць, з якой мовы запазычана тое ці іншае слова.

Асноўныя прыметы запазычанняў з неславянскіх моў:

а) грэцызмаў	<ul style="list-style-type: none"> - пачатковыя гукі [а], [э] (акіян, энергія, эпоха); - гук [ф] у пачатку слова (філалогія, фантазія, фаза); - спалучэнні зычных [кс], [ск], [пс], [мп], [мв] у сярэдзіне слова (дыск, сімптом, сімвал, лампада); - прыстаўкі а-, ан- (ана-), анты-, эў- (анемія, анархія, антыпод); - суфіксы -ад-, -ід-, -ік- (-ык-), -іск-, -ос- (-ас-) (графіка, піраміда, рыторыка, абеліск, тэрмас, хаос); - пачатковыя часткі складаных слоў біа- (біё-), геа- (гео-), філа- (філо-) (біяграфія, геаграфія, філантроп);
--------------	---

б) лацінізмаў	- суфіксы -ум, -ус, -тар, -ент (-энт), -ур-, -цы(я), -ат (кансіліум, конус, арагар, агент, дыктатура, інструкцыя, агітацыя, арагар, трыумвірат);
в) германізмаў	- спалучэнні [шт], [шп] у пачатку ці ў сярэдзіне слова (штанга, шпроты, шпілька); - спалучэнне [хт] у сярэдзіне слова (бухта, вахта); - частка -майстар у канцы слова (гросмайстар, балетмайстар);
г) запазычанняў з французскай мовы	- канцавыя спалучэнні анс, ёр, аж, яж (сеанс, баланс, суфлёр, багаж, камуфляж); - спалучэнні бю, вю, пю, фю (бюро, гравюра, пюрэ, фюзеляж); - спалучэнні уа, уз (тратуар, вуаль, дуэль); - спалучэнні лье, нье, ще, сье (барэльэф, ранцье, дасье); - канцавыя націскныя галосныя (кашнэ, пано, філе);
д) запазычанняў з англійскай мовы	- пачатковае спалучэнне дж (джып, джэм, джынсы); - канцавыя спалучэнні ер, ёр, эр, ар (буфер, баксёр, дыспетчар); - канцавыя спалучэнні інг/ынг, -ман (брыфінг, маркетынг, смокінг мічман); - канцавая частка складанага слова -мен (спартсмен, джэнтльмен).

Запазычваюцца словы найчасцей з самых блізкіх моў (для беларускай мовы гэта руская і ўкраінская, а таксама польская). І ўсё ж іх можна пазнаць (праўда, не ўсе).

Паланізмы маюць наступныя элементы польскай мовы:

- спалучэнні ен (эн), ён (он), енк: енчыць, маёнтак, паляндвіца;
- спалучэнне дл: рыдлёўка, кавадла;
- спалучэнне лу: тлусты, слуп, тлумачыць;
- гук [ц] на месцы ўсходнеславянскага [ч]: цуд, цураца, моц;
- суфікс -унак: кірунак, клунак, рахунак.

Генетычная і гістарычная сувязь беларускага і ўкраінскага народаў спрыяла пранікненню ў беларускую мову ўкраінізмаў: бадзёры, бублік, боршч, ганак, касавіца, хлебароб, чубаты і інш.

Запазычанні з рускай мовы складаюць самую вялікую групу: подзвіг, дваранін, рашэне, адсутнасць, прадпрыемства, плошча, мовазнаўца, раўнавага і інш.

Вялікі пласт сучаснай беларускай лексікі складаюць **інтэрнацыяналізмы**. Да іх адносяцца словы, аднолькавыя ці блізкія па гучанні і значэнні, пашыраныя, не менш чым у трох няроднасных мовах (тэатр, прэса, тэлефон, спорт, космас, энергія).

Варта адзначыць, што часцей за ўсе інтэрнацыянальная лексіка сустракаецца ў навукова-тэхнічнай літаратуры.

Многія запазычанні даўно ўвайшлі ў шырокае ўжыванне і страцілі сваю іншамоўную афарбоўку. Яны выкарыстоўваюцца ва ўсіх стылях беларускай мовы, напрыклад: тэатр, стадыён, паліто, пінжак, цуд.

Часта мова (асабліва праз сродкі масавай інфармацыі) вельмі насычана запазычаннямі і набывае залішнюю «навуковасць». Не кожны зразумее сэнс

слоў эскапацыя, дэрывацыя, цэлюліт, блюмінг, маркетынг. Таму трэба вельмі асцярожна ўжываць запазычаныя словы.

У мастацкай літаратуры запазычаная лексіка выконвае стылістычную функцыю.

Існуюць так званыя **экзатызмы** (грэч. *eksotikos* – незвычайны) – словы для абзначэння назваў нацыянальных прадметаў і з’яў, якія характарызуюць побыт розных народаў: гарэм, чалма, лаваш, шурпа, шах.

Другую групу складаюць **варварызмы** (грэч. *barbarismos* – той, што ўрываецца) – словы і выразы, якія не да канца асвоены беларускай мовай, знаходзяцца па-за літаратурнай нормай і не прадстаўлены ў слоўніках. Яны выкарыстоўваюцца ў вусным маўленні, а ў мастацкай літаратуры служаць сродкам сатыры і гумару, моўнай характарыстыкі дзеючых асоб: о ‘кей, банжур, пардон, салям, гуд бай.

ЗАДАННІ:

1. Вызначце, у якім значэнні (прамым ці пераносным) ужытыя выдзеленыя словы ў наступных прыкладах.

Хірургічная аперацыя – валютная аперацыя; прамая дарога – прамы чалавек; паштовая марка – вытворчая марка; сцюдзёная крыніца – крыніца прыбытку; лёгкая сукенка – лёгкая прамысловасць; чорная хмара – чорная металургія; біржавая яма – глыбокая яма; трапічны клімат – дзелавы клімат.

2. Ужыўшы словы ў патрэбнай форме, складзіце сказы.

1. З’яўляецца, спажыванне, сувязны, вытворчасць, гандаль, паміж, і, звяно.
2. Фабрычная, гарады, рост, развіццё, з’явілася, аснова, прамысловасць.
3. Грузаабарот, вядучы, чыгунка, належаць, месца, у.
4. Забруджвальнік, у, моцны, буйны, аўтамабільны, з’яўляецца, паветра, горад, транспарт.
5. Доўг, абясцэнненне, папяровы, рост, дзяржаўны, грошы, садзейнічаць.

3. Райскрыйце значэнне запазычаных слоў шляхам падбору беларускіх адпаведнікаў.

Актуальны, антракт, бра, баланс, вакантны, глабальны, грунтоўны, гурман, дэкада, дэфіцыт, інцыдэнт, камфорт, карэктны, катэдж, крэкер, ланч, мабільны, мацыён, нон-стоп, пазітыўны, рээстр, рэклама, рэпетыцыя, рэсурсы, рэформа, сінхронны, сурагат, сэрвіс, фантом, функцыя, шакіраваць, шоу.

4. Выпішыце з «Дадатка…» 10 запазычаных слоў па сваёй спецыяльнасці. з дапамогай «Слоўніка іншамоўных слоў» вызначце, з якой мовы прыйшлі да нас словы.

5. Перакладзіце словы на рускую мову.

Пакоша, сёлета, аберуч, каліва, прынамсі, крупнік, краты, нішчымніца, прысак, скурат, дратаванка, замчышча, камяніца, цяпельца, пярун .

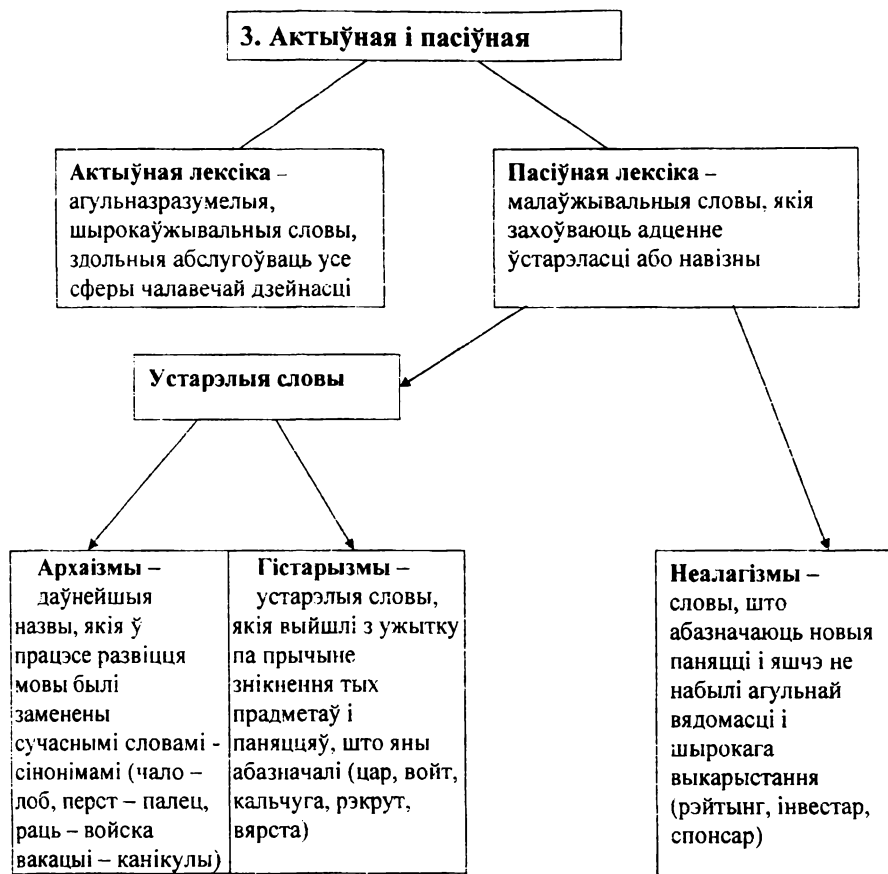
2. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання

Лексіка абмежаванага ўжывання –

Агульнаўжывальная лексіка – словы, добра вядомыя ўсім носьбітам мовы: яны шырока выкарыстоўваюцца ў вуснай і пісьмовай мове (дом, сябар, чытаць, ісці, новы, сам, дзесяць)

<p><i>Тэрміны – афіцыйна ўзаконеныя назвы спецыяльных паняццяў розных галін навукі, тэхнікі, вытворчасці: квадрат, малекула, інфінітыў, фотасфера, кома, прэфікс</i></p>	<p><i>Прафесіяналізмы –</i> словы, якія выкарыстоўваюць людзі пэўных прафесій: фуган «від рубанка», шапка «загаловак, агульны для некалькіх артыкулаў», дворнік «шклоачышчальнік». Ужываюцца пераважна ў вусным маўленні</p>	<p><i>Дыялектныя словы –</i> словы народных гаворак, якія не ўваходзяць у склад літаратурнай мовы: гостры «востры», кажаць «кажа»,</p>	<p><i>Жаргон –</i> разнавіднасць маўлення, якая абслугоўвае групы людзей, аб'яднаных агульнымі інтарэсамі, прафесійнымі навыкамі, сацыяльным становішчам, прывычкамі: сціпуха «стыпендыя», дзед «салдат апошняга года службы»</p>
--	--	--	---

спецыяльная лексіка

6. Прачытайце тэкст. Знайдзіце і выпішыце тэрміны.

У звычайны школьны курс матэматыкі ўваходзяць наступныя матэматычныя прадметы: арыфметыка, элементарная алгебра, элементарная геаметрыя і трыганаметрыя. Змест гэтых чатырох прадметаў у асноўным адпавядае таму ўзроўню матэматычных пазнанняў, які быў дасягнуты чалавецтвам да пачатку XVII стагоддзя. Матэматычныя ж пазнанні, дасягнутыя ў наступны час, вывучаюцца ў адпаведных вышэйшых навучальных установах і навуковых інстытутах.

Арыфметыка, элементарная алгебра, элементарная геаметрыя і трыганаметрыя адносяцца да так званай элементарнай матэматыкі. Матэматычныя ж дысцыпліны, якія вывучаюцца ў навучальных установах, адносяцца да вышэйшай матэматыкі.

Аднак сучасны школьны курс матэматыкі не ізаляваны ад ідэй вышэйшай матэматыкі. Напрыклад, у ім ёсць звесткі пра функцыі, граніцы, каардынаты, графічныя метады і нават вытворную, г. зн. звесткі, якія адносяцца да пачаткаў вышэйшай матэматыкі.

7. Знайдзіце ў наступных сказах дыялектызмы, замяніце іх літаратурнымі адпаведнікамі і запішыце.

1. Ці бачылі, як маці ранняй часінай, узяўшы смалісты агарак лучыны, схіліўшыся, дзьме на вуголле ў пяколку, пакуль яно не разгарыцца вясёлкай. (М. Танк)
2. Каб, здаецца, пячонікаў яшчэ ў прыску напёк, ды сала падсмажыў – зусім адчуў бы сябе дома. (Б. Сачанка)
3. З ветрам узняўшыся, кружыцца кагарак шэраг. (М. Танк)
4. Бульбу выбіраць будзем. Ваш конь, ваш дагавор, гарую я. За два тыдні трыста золотых вернем, падлічыў. Рабіць е каму... (Г. Марчук)
5. Рыгорка, не пужай мяне. З табой нічога не зробіцца. Я чакаьму цябе!
6. Зося скінула з сябе старую світку, зблеклую шаліноўку.
7. Я глядзеў на мужчыну, апранутага ў сялянскую світку і поршні.

8. Запішыце 10 слоў са студэнцкага жаргону, растлумачце іх значэнні.

9. Выпішыце са сказаў устарэлыя словы, вызначце іх тып. Письмова растлумачце значэнні гэтых слоў.

1. У прадзеда пані Яноўскай дзесяць тысяч дзесяцін добрай ворнай зямлі, не лічачы лесу.
2. Новую лазню Даніла Кагут вывеў сажняў за сто ад берага, куды вышэй за ўласную хату.
3. Вочы нібыта самі заўважылі нажную здіду побач з трупам паўстанца.
4. Не часта бывае ў такім закутку паўналецце адзінай наследніцы маярату.
5. Гэтыя ўмяцінкі я прыкмеціў на першай балонцы «Апакаліпсіса».
6. Беднага Піліпа пасадзілі ў халодную.
7. Шырокія раменьы, як і раней, дыхалі мужнасцю.
8. У шклянцы, на стала засталася недапітая гарбата.
9. Еўка і Баркулабіха вучыліся іграць у варцобы.
10. Кандрацію і Алесю трэба было прайсці вярсты тры, а потым заглыбіцца ў лес.

10. Письмова растлумачце значэнні новых слоў. Складзіце 6 сказаў з любымі з гэтых слоў.

Бумбокс, бэтсэлер, геймер, дайджэст, дэфолт, імпрэза, кавер-версія, лайф-відэа, легінсы, мультыплекс, паста, перфоменс, роўмінг, спам, сэнсар, флаер, хэтчбэк.

ЛЕКСІКАГРАФІЯ –

(грэч. lexikos – які адносіцца да слова і grapho – пішу) вывучае тэорыю і практыку складання слоўнікаў.

Тыпы і віды слоўнікаў

Паводле адбору слоў, мэт і спосабаў іх апісання ўсе слоўнікі падзяляюцца на два тыпы – энцыклапедычныя і лінгвістычныя.

У энцыклапедычных (грэч. *enkyclopaideia* – кола ведаў) слоўніках (энцыклапедыях) даюцца навуковыя звесткі пра гісторыю, прыроду, насельніцтва, выдатных дзялячў, эканоміку, навуку, асвету, культуру, мастацтва, літаратуру, змяшчаюцца каляровыя і чорна-белыя фотаздымкі, малюнкi, рэпрадукцыі, карты, схемы. У энцыклапедыях апісваюцца прадметы, з’явы, якія абазначаюцца словамі; гэта звычайна назоўнікі (агульныя і ўласныя, часткова тэрміны). Энцыклапедыі як слоўнікі даведчнага характару бываюць аднагомяныя і шматгомяныя, усеагульныя і галіновыя; словы ў іх размяшчаюцца ў алфавітным ці тэматычным парадку. Усеагульныя энцыклапедыі даюць абагуленыя звесткі па ўсіх галінах ведаў і дзейнасці чалавецтва: «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» ў 12-ці тамах (скарочана БелСЭ, 1969 – 1975), «Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя» (1978 – 1981) у 5-ці тамах, «Беларуская Энцыклапедыя» ў 18-ці тамах (скарочана БелЭн, 1996 – 2012, т. 1 – 18). Галіновыя энцыклапедыі – гэта адмысловыя даведнікі па асобных галінах навукі, тэхнікі, літаратуры, мовы, мастацтва і інш.: «Энцыклапедыя прыроды Беларусі» (1983 – 1986) у 5-ці тамах, «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі» (1984 – 1987) у 5-ці тамах, «Этнаграфія Беларусі» (1989), «Архітэктура Беларусі» (1993), «Археалогія і нумізматыка Беларусі» (1993), «Беларуская мова» (1994), «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі» ў 6-ці тамах (скарочана ЭГБ, 1993 – 1997..., т. 1 – 4...); выдадзены энцыклапедычныя даведнікі «Янка Купала» (1986), «Францыск Скарына і яго час» (1988), «Беларускія пісьменнікі: Біябібліяграфічны слоўнік» (1992 – 1995) у 6-ці тамах, «Мысліцелі і асветнікі Беларусі X–XIX ст.» (1995).

Лінгвістычныя (лац. *lingua* – мова) слоўнікі апісваюць значэнні слоў, іх ужыванне, напісанне, вымаўленне, утварэнне, паходжанне. Тут усе словы падаюцца ў алфавітным парадку, пры іх ёсць граматычныя і стылістычныя паметы. Лінгвістычныя слоўнікі бываюць аднамоўныя, двухмоўныя і шматмоўныя.

Двухмоўныя і шматмоўныя лічацца перакладнымі слоўнікамі, бо ў іх словы адной мовы тлумачацца, перакладаюцца словамі іншай ці іншых моў. Цяпер для перакладу выкарыстоўваюцца акадэмічныя «Руска-беларускі слоўнік» у 3-х тамах, скарочана РБС (6-е выд., 1995), «Беларуска-рускі слоўнік» у 2-х тамах, скарочана БРС (2-е выд., 1988 – 1989), «Надручны польска-беларускі слоўнік» (1962, скарочана ППБС), «Яўрэйска-беларускі слоўнік» (1932), «Украінска-беларускі слоўнік» В.П. Лемшюгавай (1980, скарочана УБС), «Класічны грэцка-беларускі слоўнік» у 2-х ч. (1983, 1985), «Ангельска-беларускі слоўнік. Беларуска-ангельскі слоўнік» (1993) Яна Пятроўскага, «Англа-беларуска-рускі слоўнік» (1989, скарочана АБРС), «Кішэнны англа-беларуска-рускі слоўнік» (1995), «Нямецка-беларуска-рускі слоўнік» (1988, скарочана НБРС), «Французска-беларуска-рускі слоўнік» (1992), а таксама школьныя «Белорусско-русский словарь» для сярэдняй школы (4-е выд., 1993) і «Русско-белорусский словарь» для сярэдняй школы (1990) С.М. Грабчыкава, «Беларуска-рускі слоўнік» для пачатковых класаў (3-е выд., 1994), «Современный русско-белорусский политехнический словарь» А.Н. Булько (2007).

У аднамоўных слоўніках падаюцца або растлумачваюцца словы адной мовы словамі той самай мовы. Сярод аднамоўных слоўнікаў вылучаюцца тлумачальныя, дыялектныя, гістарычныя, этымалагічныя, тэрміналагічныя, фразеалагічныя, арфаграфічныя, марфемныя, анамастычныя, слоўнікі сінонімаў і інш.

1) У **тлумачальных** слоўніках раскрываюцца значэнні слоў шляхам кароткага апісання або з дапамогай сінонімаў, прыводзяцца ілюстрацыйныя прыклады (словазлучэнні або сказы на адпаведнае значэнне слова) у кантэксте. Акрамя гэтага, у тлумачальных слоўніках адначасова ўказваюцца месца націску ў слове, яго граматычныя ўласцівасці, асаблівасці правапісу, стылістычная прыналежнасць, тэрміналагічныя і фразеалагічныя спалучэнні, а часам і паходжанне запазычанага слова, як, напрыклад, у акадэмічным пяцітомным «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» пад рэдакцыяй К. Крапівы (1977 – 1983), «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» для сярэдняй школы

А.Я. Баханькова, І.М. Гайдукевіча, П.П. Шубы (5-е выд., 1996), «Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы» (1996).

2) Як разнавіднасць тлумачальных слоўнікаў **дыялектныя** (абласныя) слоўнікі змяшчаюць і растлумачваюць дыялектную лексіку, запісаную ў пэўнай гаворцы, у якой-небудзь мясцовасці Беларусі ці яе паграніччы. Ужо надрукавана каля дваццаці беларускіх дыялектных слоўнікаў («Дыялектны слоўнік Брэстчыны» (1989)).

3) **Гістарычныя** слоўнікі тлумачаць лексіку мінулых эпох, напрыклад, «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» (вып. 1 – 18. А – Л, 1982 – 1999...).

4) **Этымалагічныя** слоўнікі вызначаюць паходжанне слоў, іх пачатковае значэнне і наступныя змены. Напрыклад, «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» (т. 1 – 8..., А – П, 1978 – 1993...).

5) У слоўніках **іншамоўных слоў** адзначаюцца запазычаныя словы з чужых моў, падаецца напісанне кожнага такога слова са значэннямі як у мове-першакрыніцы ці мове-перадатчыцы, так і ў сучаснай беларускай мове («Слоўнік іншамоўных слоў» А.М. Булыкі (1993)).

6) У **тэрміналагічных** слоўніках тлумачацца тэрміны з пэўных галін навукі і тэхнікі («Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» П. Сцяцко, М. Гуліцкага і

Л. Антанюк (1990), «Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў» М. Лазарука і А. Ленсу (2-е выд., 1996), «Слоўнік музычных тэрмінаў» В. Антаневіч (1994), «Слоўнік педагагічных тэрмінаў» С. Казэвіч (1993); «Руска-беларускі тэрміналагічны слоўнік для студэнтаў спецыяльнасці «Эканоміка і кіраванне ў спажывецкай кааперацыі» (1995), «Англо-руско-белорусский словарь менеджера» А.Е. Дубовик (1996), «Слоўнік катэгорый эканамічнай тэорыі» (1999)).

7) У **фразеалагічных** слоўніках тлумачыцца сэнс фразеалагізмаў і іх варыянтаў, прыводзяцца ілюстрацыйныя прыклады (цытаты), часам даецца стылістычная афарбоўка і паходжанне («Фразеалагічны слоўнік для сярэдняй школы» Н.В. Гаўрош, І.Я. Лепешава, Ф.М. Янкоўскага (1973), «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» у 2-х ч. (1981, 1993). «Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы» ў 2-х тамах (1993) І.Я. Лепешава, «Малы руска-беларускі

слоўнік прыказак, прымавак і фразем» З. Санько (1991), «Слоўнік беларускіх прыказак» І. Лепшава і М. Якаліцэвіч (1996), «Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў» пад рэд. Н.А. Ганчаровай (1993) і інш.

8) У **арфаграфічных** і 9) **арфаэпічных** слоўніках даецца правільнае напісанне і вымаўленне слоў («Слоўнік беларускай мовы: Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне» (1987), «Арфаграфічны слоўнік для сярэдняй школы» (6-е выд., 1990) М.П. Лобана і М.Р. Судніка, «Кароткі слоўнік беларускай мовы: Правапіс. Вымаўленне. Націск. Словазмяненне. Словаўжыванне» Г.У. Арашонкавай і В.П. Лемцюговай (1994), «Слоўнік беларускай мовы. Цяжкасці правапісу, вымаўлення, акцэнтацыі, словазмянення» Ламека Л.А. (2000), «Слоўнік новых слоў беларускай мовы» В.І. Уласевіч (2009), «Слоўнік арфаграфічных новаўвядзенняў беларускай мовы» Т.М. Маракулінай (2011).

10) **Марфемныя** слоўнікі дапамагаюць правільна дзяліць словы на часткі (марфемы) («Марфемны слоўнік беларускай мовы» Л. Бардовіча і Л. Шакуна (2-е выд., 1989).

11) У слоўніках **сінонімаў** сабраны сінонімы і блізказначныя словы ў сінанімічныя рады, якія размяшчаюцца ў алфавітным парадку паводле пачатковых літар дамінантаў. У 1993г. выйшла з друку 2-е выд. «Слоўніка сінонімаў і блізказначных слоў» М.К. Клышкі. Некаторыя сінонімы маюць стылістычныя паметы. Ужыванне кожнага сіноніма з сінанімічнага рада суправаджаецца ілюстрацыйным прыкладам у сказе з мастацкай літаратуры, фальклору. У канцы слоўнік мае індэкс (алфавітны пералік) усіх слоў сінанімічных радоў, які дапамагае лягчэй і хутчэй знайсці і падабраць патрэбны сінонім.

12) Слоўнікі **паронімаў** і 13) **амонімаў** дапамагаюць правільна ўжываць і не блытаць словы з блізкім або аднолькавым гучаннем і розным значэннем як у беларускай, так і рускай мовах («Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па гучанню слоў» (1977) і «Межъязыковые омонимы и паронимы» С.М. Грабчыкава (1980), «Слоўнік цяжкасцей беларускай мовы» Г.У. Арашонкавай і В.П. Лемцюговай (1987), «Слоўнік амонімаў беларускай мовы» В.Д. Старычонка (1991)).

14) Слоўнікі **антонімаў** тлумачаць антонімы («Слоўнік антонімаў беларускай мовы. Канкрэтныя выпадкі ўжывання» У.М. Лазоўскага (1994)).

15) У слоўніках **эпітэтаў** сістэматызуюцца і апісваюцца эпітэты («Слоўнік эпітэтаў беларускай мовы» Н.В. Гаўрош (1998)).

16) У слоўніках **прыказак і прымавак** падаецца семантычная і стылістычная характарыстыка прыказак і прымавак («Слоўнік беларускіх прыказак»

І.Я. Лепшава і М.Я. Якаліцэвіч (1996)).

17) У **анамастычных** слоўніках фіксуюцца імёны і геаграфічныя назвы («Слоўнік асабовых уласных імён» М.Р. Судніка (1965), «Беларуская антрапанімія» М.В. Бірылы (1982)).

18) У **адваротных** слоўніках словы размяшчаюцца ў алфавітным парадку іх апошніх літар («Адваротны слоўнік беларускай мовы» Л.М. Вардамацкага і В.І. Несцяровіча (1994)).

19) У частотных слоўніках пададзена характарыстыка слоў з пункту гледжання частаты іх ужывання («Частотны слоўнік беларускай мовы» Н.С. Мажэйка, А.Я. Супрун (вып. 1 – 5, 1976 – 1992)).

*Падрыхтуйце даклад на тэму: «3 гісторыі развіцця беларускай лексікаграфіі (тры этапы)».

? Пытанні

1. Чаму слова – цэнтральная адзінка мовы?
2. Як вы разумееце паняцці, абазначаныя тэрмінамі «сінонім», «амонім», «антонім»?
3. Што абазначаюць паняцці «лексіка», «лексікалогія», «лексікаграфія»?
4. На якія групы слоў падзяляецца лексіка паводле паходжання?
5. Назавіце асноўныя прыметы запазычаных слоў. Прывядзіце прыклады.
6. Ахарактарызуйце лексіку беларускай мовы паводле:
 - а) сферы ўжывання;
 - б) актыўнасці ўжывання.
7. Якія словы называюцца ўстарэлымі?
8. Што такое неалагізмы?
9. Чым адрозніваюцца гістарызмы ад архаізмаў?
10. Што такое прафесіяналізмы? Дайце азначэнне тэрміна.
11. Якія словы называюцца дыялектнымі?
12. Што такое жаргонныя словы?
13. У якіх слоўніках фіксуюцца словы і іх значэнні? Якія спецыялізаваныя слоўнікі вы ведаеце?

КУЛЬТУРА ПРАФЕСІЙНАГА МАЎЛЕННЯ

1. МОВА І МАЎЛЕННЕ.

2. ПАНЯЦЦЕ КУЛЬТУРЫ МАЎЛЕННЯ.

3. АСНОЎНЫЯ КАМУНІКАТЫЎНЫЯ ЯКАСЦІ МАЎЛЕННЯ.

1. МОВА І МАЎЛЕННЕ

Мова і маўленне – паняцці блізкія, але не тоесныя. Пад мовай разумеюць сістэму фанетычных, лексічных і граматычных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца людзьмі для афармлення і перадачы думак, пачуццяў, эмоцый, іншымі словамі, гэта знакавы механізм. А маўленне – гэта функцыянаванне мовы, ужыванне яе ў працэсе моўных зносін. Мова па сваёй сутнасці з’ява сацыяльная, яна зарадзілася і развівалася ў працэсе сумеснай дзейнасці людзей. І на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва служыла і служыць асноўным сродкам перадачы інфармацыі. Дзякуючы мове людзі абменьваюцца думкамі, засвойваюць жыццёвы вопыт, навуковыя веды многіх палярэдніх пакаленняў. Мова абстрагавана ад канкрэтнай асобы, не мае прамы выражанай суаднесенасці з аб’ектам рэчаіснасці. Гэтая суаднесенасць апасродкавана праз семантыку слоў, словазлучэнняў, сказаў. Маўленне ж заўсёды індывідуальнае, суб’ектыўнае, абумоўлена вопытам асобы і сітуацыяй, заўсёды адлюстроўвае пэўную рэчаіснасць.

Мова і маўленне існуюць як дыялектычнае адзінства. Дзякуючы маўленню (маўленчай практыцы) мова развіваецца, папаўняецца моўнымі сродкамі. І наадварот, чым багацейшая мова, чым лепш чалавек валодае ёю, тым больш дакладна ён перадае свае думкі і пачуцці, больш дасканалым з'яўляецца яго маўленне.

Маўленне можа быць рэалізавана ў вуснай або пісьмовай форме, успрымацца на слых (вуснае маўленне) або пры дапамозе органаў зроку (пісьмовае маўленне). У залежнасці ад таго, ці была думка аформлена ў выказванне, адрозніваюць маўленне ўнутранае (неаформленае ў выказванне думкі) і знешняе (афармленае думкі мае вусную або пісьмовую форму).

Вынікам маўленчай дзейнасці чалавека з'яўляецца тэкст. У залежнасці ад спосабу перадачы зместу і арганізацыі тэксту адрозніваюць тры тыпы маўлення: апісанне, апавяданне, разважанне. Кожны з іх вызначаецца адметнай кампазіцыяй і характэрнымі зместавымі асаблівасцямі.

2. ПАНЯЦЦЕ КУЛЬТУРЫ МАЎЛЕННЯ

Тэрмін «культура прафесійнага маўлення» азначае сукупнасць такіх якасцей маўлення, што робяць яго дасканалым сродкам камунікатыўных зносін у той ці іншай сферы дзейнасці чалавека; уменне правільна, дакладна, лагічна перадаваць свае думкі сродкамі мовы.

Культура маўлення прадугледжвае ўсебаковае, поўнае веданне рэальнай сістэмы мовы ў яе гістарычным развіцці, валоданне формамі і стылямі сучаснай літаратурнай мовы ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі зносін.

Веданне нормаў літаратурнай мовы, уменне правільна гаварыць і пісаць складаюць аснову моўнай культуры чалавека, сведчаць пра ўзровень яго агульнай культуры.

3. АСНОЎНЫЯ КАМУНІКАТЫЎНЫЯ ЯКАСЦІ МАЎЛЕННЯ

Сістэма камунікатыўных якасцей маўлення – гэта адно са значэнняў тэрміна «культура маўлення». *Асноўнымі кампанентамі культуры прафесійнага маўлення, як і культуры маўлення, з'яўляюцца правільнасць, чысціня і багацце (разнастайнасць) маўлення, дарэчнасць, вобразнасць.*

Правільнасць

Правільнасць – адна з найбольш важных якасцей прафесійнага маўлення, што прадугледжвае захаванне носбітамі мовы літаратурных нормаў (арфаэпічных, акцэнталагічных, арфаграфічных, лексічных, марфалагічных, словаўтваральных, сінтаксічных, фразеалагічных, стылістычных). Менавіта правільнасць маўлення забяспечвае яго адзінства, «ахоўвае» адназначнасць, агульнаразумеласць інфармацыі, якая перадаецца і ўспрымаецца. Правільнасць маўлення з'яўляецца па сутнасці прадметам школьнага навучання пераважна ў галіне граматыкі і фанетыкі.

Правільнасць маўлення – гэта творчы характар гаварэння, які прадугледжвае мэтазгоднасць выкарыстання тых або іншых моўных адзінак ў працэсе камунікацыі. У гэтых адносінах відавочнай становіцца сувязь правільнасці і дакладнасці маўлення.

Дакладнасць

Дакладнасць маўлення заключаецца ў адпаведнасці назвы пэўнай рэаліі яе зместу. Дакладнасць маўлення асабліва цесна звязана з лексічнай нормай, што рэгулюе правільнасць выбару слова (слоў) для пэўнага кантэксту. Дакладнасць прафесійнага маўлення ў значнай ступені абумоўлена такімі лінгвістычнымі фактарамі, як валоданне сінанімічным багаццем беларускай мовы і адпаведны выбар з сінанімічнага рада найбольш дакладнага для пэўнай сітуацыі маўлення слова; уменне размяжоўваць паронімы, амонімы, а таксама дыферэнцыраваць значэнні полісемічных слоў.

Дакладнасць маўлення часцей за ўсё парушаецца ў выніку наступных памылак:

- а) няведання лексічнага значэння слова: *вырэзваць апендыцыт*;
 - б) няведання спалучальнасці слоў: *вырэзваць залатыя фрэскі; адчыніце падручнікі*;
 - в) няўдалага выкарыстання аднаго з сінонімаў: *Немалаважную ролю (трэба значэнне) тут мае актывізацыя работы з тымі, хто накіраваны на работу сельскагаспадарчымі прадпрыемствамі*;
 - г) няўдалага парадку слоў: *Арганізатары фестывалю разлічваюць атрымаць грошы ад продажу білетаў і спонсараў*;
 - д) пропуску неабходных слоў: *Я заўсёды купляю гэтых паэтаў* (прапушчана слова творы);
 - е) няўдалага ўжывання займеннікаў: *Патрабуецца на пастаянную работу супрацоўнік для аддзела, які мае вышэйшую адукацыю*;
 - ж) ненарматыўнага ўжывання фразеалагізмаў: *Мы пагаварылі душа ў душу*.
- Засяродзім увагу на тым, як пазбегнуць памылак ва ўжыванні некаторых займеннікаў.

Неабходна ведаць, што займеннік замяняе бліжэйшы да яго папярэдні назоўнік у форме таго самага роду і ліку: *1. Побач з домам быў дагледжаны агародчык. Ён быў абнесены плотам. 2. У працы менеджара сацыяльнай сферы вялікае значэнне маюць зносіны з іншымі людзьмі, якія прыходзяць да кіраўніка са сваімі пытаннямі.*

Пры ўжыванні займенніка 3-й асобы (ён, яна, яно, яны) трэба сачыць, каб было зразумела, на якое слова паказвае займеннік. Прааналізуйце: *1. Маці Тані, калі яна захварэла, стала вельмі нервовай (яна – маці ці Таня?) 2. Дзед убачыў ваўка, але ён не спалохаўся яго (хто каго не спалохаўся?)*.

Падобнае становішча можа ўзнікнуць і пры няправільным ужыванні зваротнага займенніка сябе і прыналежага свой. Прааналізуйце: *1. Іван Пятровіч загадаў шафёру пад'ехаць да сваёй(?) хаты. 2. Маці папрасіла дачку аднесці рэчы да сябе(?). Па правілах зваротны і прыналежаныя займеннікі адносяцца да слова, якое называе таго, хто ўтварае дзеянне. Стылістычна правільнымі будуць наступныя сказы: 1. Іван Пятровіч загадаў, каб шафёр пад'ехаў да сваёй хаты. 2. Маці папрасіла, каб дачка аднесла рэчы да сябе.*

ЗАДАННІ:

1. Выявіце двухсэнсавасць або недакладнасць у сказах, выпраўце іх. Якімі правіламі вы карысталіся?

1. Патрабуецца на пастаянную работу супрацоўнік для аддзела, які мае вышэйшую адукацыю. 2. Часам птушка садзілася на галінку хвойі, і тады з яе сыпаўся снег. 3. Бацька папрасіў сына прынесці свае кнігі. 4. Косцю прапанаваў працаваць на новым трактары, хоць ён нядаўна скончыў школу. 5. Сусед Васіля, калі ён параўняўся з ім, адразу загаварыў. 6. Антось убачыў Сцяпана. Ён падышоў да яго.

2. Прачытайце сказы. Выпраўце памылкі ў выказваннях, якія прыводзяцца як прыклады недакладнага маўлення.

1. Рэвізія – праверка гаспадарча-фінансавай дзейнасці прадпрыемства або службовай асобы, якая ажыццяўляецца дзяржаўным катралюючым органам.
2. Купляйце вадкасць для акон з пахам лясных ягад.
3. Боты вырабляюцца са скуры заказчыка.
4. Пастухі прыгналі кароў са спазненнем і ў нецвярозым стане.
5. Мне асабіста хочацца звярнуцца да бацькоў, у якіх ёсць дзеці.
6. У адзэнні не абслугоўваем.
7. Гарачае прывітанне воінам-вызваліцелям Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў.
8. Я прыйшоў да суседа рэзаць парсюка, з якім дамовіўся пра гэта раней.
9. Высокая будаўнічая гатоўнасць дома вымусіла перагледзець тэрміны пастаўкі абсталявання і заказчыкаў.
10. Метады выкладання мовы могуць быць рознымі, у залежнасці ад вартасці тэмы.
11. Студэнты памаўчалі паўзу.
12. Падышоўшы бліжэй да вёскі, партызаны пайшлі паўзком.

3. Дакажыце, якое з двух словазлучэнняў дакладнае, правільнае ў лексіка-семантычных адносінах.

Паверхневыя воды – паверхавыя воды; балоцісты бераг – балотны бераг; водная роўнядзь возера – вадзяністая роўнядзь возера; ураджайная зямля – урадлівая зямля; паверхавыя перакрышці – павярхоўныя перакрышці.

4. Выберыце са слоў, пададзеных у дужках, адно. Матыўце выбар.

(Канструктыўны, канструкцыйны) розум; (расшчапіць, расчапіць) вагоны; (дзелавітая, дзелавая) гутарка; (апендыкс, апендыцыт) лопнуў; (асобны, асаблівы) настрой; кафежны (сервіз, сервіс); (паверхавы, паверхневы, павярхоўны) вадасцёк; выканаць (працу, памылку).

5. З наступнымі парамі слоў (паронімамі) складзіце словазлучэнні так, каб была відавочна розніца ў значэнні гэтых слоў (род, лік прыметнікаў можна змяніць).

Гліняны – гліністы, пясчаны – пясочны, расчыніць – рашчыніць, эфектны – эфектыўны, генеральны – генеральскі, інжынерны – інжынерскі.

Лагічнасць

Лагічнасць маўлення прадугледжвае пабудову несупярэчлівага, паслядоўнага выказвання, у якім асобныя часткі лагічна звязаны паміж сабой. Маўленне з'яўляецца лагічным, калі сэнсавыя сувязі паміж яго асноўнымі элементамі (словамі, словазлучэннямі, сказами) адпавядаюць законам логікі, законам мыслення.

Да лінгвістычных сродкаў, што забяспечваюць лагічнасць маўлення, адносяцца, акрамя дакладнага словаўжывання, яшчэ і правільны парадак слоў, правільны выбар патрэбнай сінтаксічнай канструкцыі, а таксама правільны выбар сродкаў і лагічнай, і сінтаксічнай сувязі паміж часткамі выказвання (тэксту). У тэкстах вялікая роля адводзіцца таксама абзацам і параграфам.

Паміж лагічнасцю маўлення і дакладнасцю існуе цесная сувязь. Недакладна ўжывае слова робіць маўленне нелагічным. Але і пры дакладным, нарматыўным ужыванні слоў лагічнасць можа парушацца. Таму для яе дасягнення неабходна дабіцца сэнсавай несупярэчлівасці частак у адным выказванні і такой жа несупярэчлівасці выказванняў у цэлым тэксце.

Лагічныя сувязі рэалізуюцца адпаведнымі сінтаксічнымі канструкцыямі, у якіх значную ролю адыгрываюць складаныя злучнікі тыпу, *таму ... , што, калі..., то, раз, так, як толькі ..., дык* і інш. ; парадкам слоў (параўн.: *Дзень змяняе ноч. Маці любіць дзіця* і да т.п. – на першым месцы знаходзіцца звычайна суб'ект дзеяння, які, аднак, у пэўных кантэкстах можа быць і аб'ектам; напрыклад, *Маці любіць дзіця, а бацьку любіць маці* і да т.п.). Лагічнасць праяўляецца таксама ў адпаведнасці выказвання тым або іншым падзеям, з'явам, фактам знешняй рэчаіснасці, у адэкватнасці думак, паняццяў, суджэнняў. Лагічнасць павінна прымяняцца і па-за межамі сказа – у выступленнях, дакладах, артыкулах і г.д., якія звычайна будуецца па лагічнай схеме, маюць устойлівую кампазіцыю: уводзіны (уступ) – асноўная частка – заключэнне. Да таго ж асноўныя палажэнні кожнай такой часткі павінны арганічна і лагічна звязвацца паміж сабой.

ЗАДАННІ:

1. Прачытайце сказы, узятыя са старонак друкаваных выданняў, школьных сачыненняў, з перадач радыё і тэлебачання. Вызначце, што прывяло да парушэння дакладнасці і лагічнасці маўлення. Выпраўце памылкі:

1. Прысутнічалі 19 чалавек, а таксама 4 інспектары райана.
2. Неабходна ведаць лексічнае значэнне слова пры напісанні канчаткаў -а, -у ў канчатках назоўнікаў.
3. Запрашаем на канцэрт артыстаў беларускай эстрады.
4. У нашым калгасе гадуюць свіней, курэй, кароў і іншых птушак.

2. Выпраўце у сказах лагічныя памылкі, звязаныя з парадкам слоў:

1. Дом будзе новы кран. 2. Падпалкоўнік з цікавасцю разглядаў лейтэнантаў, занятых знішчэннем кансерваў і сыру, і заснуўшага маёра. 3. У вагоны апошнія селі лейтэнанты. 4. Аб прафесіянальным станаўленні моладзі ў Астравецкім

раёне нельга сказаць, што не клапаюцца. 5. Адрозу ўспомнілася ўся гісторыя ў першы дзень вайны. 6. Праводзяцца сачыненні на матэрыяле самастойных назіранняў вучняў ці ўражанняў дзяцей, выкліканых пэўнымі падзеямі.

3. Прачытайце ўрываек. Чым спараджаецца двухсэнсавасць у першым сказе? Знайдзіце ва ўрыўку яшчэ дзве памылкі, звязаныя з правільнасцю маўлення:

Пры куплі-прадажы каровы амаль заўсёды даюць пачастунак. Гэта мінімум 3-5 рублёў. Рынак жа ад гэтай буйнай гандлёвай аперацыі атрымлівае 50 капеек. Ці не зноў гэта тая самая «фіга на талерцы»

4. Чаму гумарыстычны часопіс «Вожык» змясціў наступныя ўрыўкі ў рубрыцы «Пяро нарыпела»? Як іх выправіць?

1. Калі гаварыць шчыра, дык за лубін адказвае аграном, бо ён яшчэ з восені ляжыць пад брызентам і пакрыўся цвіллю. (З дакладной кладаўшчыка). 2. 8-га снежня, калі прыйшоў дамоў, ёдам змазаў рану кату. 10-га я хадзіў да доктара, бо ён укусіў мяне за палец. (З тлумачальнай запіскі) 4. Угнаенні на поле дастаўляюць мужчыны, дзе жанчыны адрозу ж раскідаюць іх віламі.

(З выступлення калгаснага брыгадзіра)

5. Размясціце словы ў такім парадку, каб атрымаліся сказы:

1. Пры, прыватнасці, для, умовы, ствараюцца, нітрыфікацыі, мікробіялагічных, арашальных, працэсаў, правільным, у, спрыяльных, для, глебе, у.
2. Усе, практычна, разам, бетонную, змяшаныя, і, зацвердзяюць, масу, кампаненты, маналітную, утвараюць.
3. Для, толькі, вірус, гэтага, неабходна, самастойна, заражаны, пачынае, актывізацыі, і, файл, пасля, загрузіць, дзейнічаць, вірус.
4. Рэзбанаразны, унутраных, і, служыць, апрацоўкі, і, інструмент, для, знешніх, рэзбаў, атрымання.
5. Пры, павышэння, попыт, узроўні, і, частку, і, расце, агульным, паслуг, высокім, тавараў, платы, да, на, яе, большую, тэндэнцыі, зароботнай.

6. Размясціце сказы ў такім парадку, каб атрымаўся тэкст.

- а) 1. Іх спектр вельмі шырокі – ад стругальных станкоў з ручным кіраваннем да робатызаваных сістэм.
 2. На машынабудаўнічых заводах часцей за ўсё сустракаюцца разразныя, свідравальныя, такарныя, фрэзерныя і шліфавальныя станкі.
 3. Металарэзныя станкі – гэта машыны для вырабу частак іншых машын у асноўным шляхам зняцця з нарыхтоўкі стружкі рэжучым інструментам.
 4. Станкі амаль усіх тыпаў выпускаюцца як з ручным кіраваннем, так і ў варыянце з лічбавым праграмным кіраваннем.
 5. Больш за 500 тыпаў існуючых металарэзных станкоў падраздзяляюцца на дзесяць груп па характары выконваемых работ і прымяненні рэжучага інструменту: разразныя, такарныя, свідравальныя, фрэзерныя, шліфавальныя, стругальныя, аўтаматычныя і іншыя.
- б) 1. Вопыт замежных краін паказвае, што і ў камерцыйных, і ў некамерцыйных структурах выжываюць і квітнеюць тыя, хто ўмела скарыстоўвае маркетынжавы падыход.

2. Алошні патрабуе ад усіх пастаяннага супастаўлення сваёй дзейнасці з патрабаваннямі рынку.
3. Такі падыход дазваляе атрымліваць грашовыя ці нейкія іншыя прыбыткі праз задавальненне патрэб спажывцоў.
4. Сапраўдны рынак пачынаецца з даследавання праблем пакупніка і заканчваецца іх вырашэннем з дапамогай таго ці іншага тавару (прадукцыі або паслуг), які вырабляецца, а потым прапановуецца на рынку самім вытворцам ці дылерам (пасрэднікам).

7. Прачытайце тэкст. Расчыліце яго на абзацы.

Для таго, каб аптымальна і ўсебакова выкарыстаць свае здольнасці, інтэлектуальныя патэнцыялы і духоўныя рэсурсы, умела прымяняць іх у сваёй штодзённай дзейнасці, кіраўнік павінен не толькі інтуітыўна, аўтаматычна, спантанна эксплуатаваць наяўныя ў яго свядомасці моўныя сродкі, але і тэрэтычна ведаць экспрэсіўныя ўласцівасці мовы, яе магчымасці ўплываць на іншых людзей, пераконваць іх, рабіць сваімі аднадумцамі ў канкрэтнай справе, знаць арганізацыйныя і мабільзацыйныя асаблівасці мовы, якія здольныя яднаць людзей і мэтанакіравана выкарыстоўваць іх агульныя магчымасці на карысць інтарэсаў фірмы, калектыву, прадпрыемства, установы і г.д. Надзвычай істотным фактарам для маўленчай дзейнасці кіраўніка служыць аргументацыя асноўных момантаў, палажэнняў, частак свайго выступлення ці даклада, ці справаздачы і г.д. Чым больш шырока, разнастайна, дарэчна ўжывае кіраўнік розныя спосабы доказаў для сказанага ці напісанага, тым больш эфектыўным і пераканальным будзе яго маўленчы акт (вусны ці пісьмовы). У якасці аргументацыі вербальных дзеянняў прамоўцы служаць выкарыстанне канкрэтных фактаў (на магчымасці іх наглядная дэманстрацыя ці непасрэдна, ці праз малюнак, схему, іншыя ілюстрацыі), ужыванне сілагізмаў, а таксама іншых лагічных пасылак і заключэнняў (індукцыі, дэдукцыі, аналізу, сінтэзы і інш.), статыстычныя дадзеныя, гістарычныя экскурсы, вынікі спецыяльных апытанняў, думкі эксперта і ўвогуле аўтарытэтных і кампетэнтных асоб у пэўнай галіне ведаў, дарэчныя цытаты вядомых вучоных, дзеячоў культуры, палітыкі і інш. Толькі на карысць выступлення можа паслужыць умелае выкарыстанне крылатых выразаў, афарызмаў, прыказак і прымавак, фразеалагізмаў, усяго спектра моўных тропай (параўнання, метафары, эпітэты і інш.). Неад'емнай часткай агульнай культуры, іміджу, аўтарытэту кіраўніка служаць граматыка і правільнае афармленне ім дзелавых папер, дакументаў, анкет і да т.п.; своєчасовы і канструктыўны адказ на ўсе службовыя пісьмы, запыты, уведамленні, запрашэнні, віншаванні, рэкламацыі.

Дарэчнасць

Дарэчнасць маўлення павінна непасрэдна нітавацца з дакладнасцю і лагічнасцю, і яе сутнасць заключаецца ў выкарыстанні моўных сродкаў з поўнай адпаведнасцю тэме гаворкі, сітуацыі, або кантэксту, мэце выказвання, колькасці і якасці складу аўдыторыі (слухачоў, чытачоў, іх узросту, прафесіі, адукаванасці, полу, настрою, месцу жыхарства і іншым асаблівасцям),

выбранаму стылю маўлення, часу і варункам зносін. Недарэчна ўжываць у сяброўскай размове кніжныя, афіцыйна-дзелавыя выразы, і наадварот, у афіцыйна-дзелавым, навуковым стылях – гутарковыя ці прастаноўныя словы, бо гэта можа сведчыць не толькі пра нізкую культуру маўлення, але і выклікаць недавер у слухача (слухачоў) да выказанай інфармацыі.

Чысціня, вобразнасць і багацце маўлення

Чысціня маўлення, якое выкарыстоўваецца ў сацыяльным асяродку, у афіцыйных умовах, забяспечваецца найперш адсутнасцю ў ім чужародных літаратурнай мове элементаў, адсутнасцю ў ім паразітычных гукаў і слоў (гм, э-э-э, ну, так сказаць, як яго, гэта самае, значыцца і да т.п.), мясцовых слоў, ці дыялектызмаў, прастаноўных лексем і выказаў тыпу *быдта*, *було*, *ыгы*, *глядзь*, *скапыіцца*, *мянціць языком*, *перці пехадралам* і да т.п., плеаназмаў і таўталогій тыпу ў *верасні месяцы*, *шэсць штук сталоў*, *пяць чалавек студэнтаў*, *поўнасю запоўнены* і да т.п., жарганізмаў тыпу *хіла*, *клёва*, *філон*, *здаць хвасты* і інш., беспадстаўна ўжытых запазычаных слоў і варварызмаў тыпу *о-кэй*, *стрыт*, *хаўбек*, *чао* і інш., канцылярызмаў тыпу *як абстаіць справа*, *адкласці мерапрыемства* і інш., русізмаў тыпу *вучыцель*, *сражэнне* і інш., наватвораў і аказіяналізмаў тыпу *ажыгуліўся* (*купіў аўтамабіль «Жыгулі»*), *аступеніўся* (*стаў кандыдатам навук*) і інш., шматкампанентных скарачэнняў і абрэвіатур тыпу *Белмаслатлушчснабзбыткантора* і інш.

Багацце маўлення выяўляецца ў разнастайнасці ўжытых моўных сродкаў і як можна радзейшым паўтарэнні адных і тых жа слоў і выказаў, асабліва паўтораў немагаваных, бо абмежаваныя моўныя сродкі, іх паўторнае выкарыстанне сведчаць пра беднасць не толькі маўленчага патэнцыялу аўтара, але і пра невялікі запас думак, пра слабыя інтэлектуальныя здольнасці прамоўцы. Выказванне ж адной і той жа думкі рознымі і шматстайнымі моўнымі сродкамі, як правіла, з'яўляецца вынікам яе многааспектнай і глыбокай асэнсаванасці, добрай засвоенасці, служыць надзейнай падставай для таго, каб вытлумачыць яе ясна, зразумела, данесці па-рознаму ў залежнасці ад складу адрасатаў, аўдыторыі. Беларуская мова надзвычай багатая на сінонімы, якія разнастайна характарызуюць найбольш істотныя для нашага жыцця з'явы, рэаліі і паняцці аб іх. Так, для паняцця, звязанага з гаварэннем, выдзяляецца 73 розныя сінонімы (параўн.: *казаць*, *размаўляць*, *гутарыць*, *гаманіць*, *мармытыць*, *балбатаць*, *балабоніць*, *субсяседнічаць*, *чаўтці*, *вярзці* і г.д.), з паняццем «добры» – 70 розных слоў (параўн.: *неблагі*, *станоўчы*, *дасканалы*, *варты*, *выдатны*, *бездакорны*, *прыстойны*, *ладны*, *дыхтоўны*, *файны*, *адменны* і інш.), з паняццем «многа» – 66 розных сінонімаў (параўн.: *шмат*, *безліч*, *цьма*, *навалам*, *нямала*, *па горла*, *хоць адбаўляй* і інш.), а з паняццем «хутка» – 126 розных слоў (гл.: Клышка 1993). У трохтомным руска-беларускім слоўніку для характарыстыкі, тлумачэння, перакладу 110000 зыходных рускіх лексем выкарыстана звыш 300000 розных беларускіх слоў (Русско-белорусский словарь 1993, т.1-3), што сведчыць пра надзвычай вялікі лексічны запас беларускай мовы, асабліва калі ўлічыць, што ў згаданы слоўнік не ўключаны мільёны спецыяльных слоў (многія дыялектызмы, талонімы, уласныя імёны, тэрміны і інш.). Зразумела, гэта не значыць, што, напрыклад, спецыяліст з

вышэйшай адукацыяй здольны выкарыстаць усё багацце мовы, бо нават у самых прызнаных майстроў слова, па дадзеных спецыяльных лінгвістычных даследаванняў, адзначаецца прыблізна каля 10–15% агульнаўжывальнай лексікі адпаведнай мовы (напрыклад, у творчасці вядомага рускага паэта С. Ясеніна налічваецца 18900 розных слоў, у моўнай скарбонцы беларускага пісьменніка

Я. Коласа – каля 37000 розных слоў). Аднак у сваім маўленні трэба імкнуцца, каб наяўны ў адукаванага носьбіта мовы слоўнікавы склад (каля 10–15 тысяч розных лексем) актыўна выкарыстоўваўся ў яго маўленчай дзейнасці ва ўсёй сваёй разнастайнасці і паўнаце.

Вобразнасць (выразнасць) маўлення звязана з нагляднасцю, вобразнасцю, малюнкаваасцю вербальнага афармлення думак і забяспечваецца дарэчным, умелым ужываннем такіх стылістычных сродкаў, як эпітэты, метафары, параўнанні, фразеалагізмы, парэміі (прыказкі, прымаўкі), перыфразы і інш., каб аптымальна і яркава данесці да адрасатаў неабходную думку. Фанетычныя і сінтаксічныя сродкі выразнасці вызначаюцца выкарыстаннем усіх інтанацыйных характарыстык маўлення, адпаведнай яснай дыкцыі, рэкамендаваных літаратурных норм вымаўлення і асобных гукаў, і іх спалучэнняў, ужываннем правільных канструкцый спалучэння слоў і канструкцый сказаў. Усе гэтыя сродкі найбольш поўна праяўляюцца ў мастацкім, публіцыстычным, у меншай ступені гутарковым, стылях. У навуковым і афіцыйна-дзелавым стылях экспрэсія можа тычыцца такіх іх жанраў, як дыскусія, палеміка, лекцыя, вуснае выступленне, рэцэнзія і інш., дзе патрабуецца адзначная характарыстыка актуальных думак, пытанняў, палажэнняў, што абмяркоўваюцца ў вусных паведамленнях ці публікацыях. Выразнасць маўлення мае на мэце прыцягваць увагу і інтарэс слухача і падтрымліваць іх увесь час на належным узроўні, што дапамагае аптымальна ўспрымаць неабходную інфармацыю. У значнай ступені акрэсленасць думкі вызначаецца кантэкстам, парадкам слоў, лагічным ці акцэнталагічным выдзяленнем найбольш важных, значных і актуальных частак выказвання, удалым кампазіцыйным размеркаваннем інфармацыйнага матэрыялу ў выступленні ці публікацыі. Выразнасці цяжка дасягнуць, калі прамоўца гаворыць па паперцы, чытае напісанае. Галоўнай перадумовай экспрэсіўнага маўлення служыць самастойнасць мыслення чалавека, максімальнае праяўленне індывідуальнасці сваёй натуры, цесны кантакт з аўдыторыяй, інтарэс аўтара да выказанага паведамлення, поўная рэалізацыя свайго інтэлектуальнага і духоўнага патэнцыялу (не адкладваць на потым тэа і іншыя думкі, адрэнкі, сродкі іх выражэння і г.д.), і, зразумела, актыўнае выкарыстанне ўсіх моўных сродкаў выразнасці: і фанетычных, і лексічных, і марфалагічных, і фразеалагічных, і сінтаксічных, і стылістычных, і кантэкстуальных.

Сродкамі надання выразнасці з’яўляюцца яшчэ і тэмп, тон, тэмбр і гучнасць голасу.

ЗАДАННІ:

1. Паназірайце, ці захоўваецца ў маўленні вашых аднагодкаў такая якасць, як чысціня. Калі не, вызначце, якія моўныя сродкі, не ўласцівыя літаратурнай мове, а таксама беспадстаўна ўжытыя моўныя адзінкі парушаюць чысціню маўлення.

2. Прачытайце рэпліку з інтэрнэт-форума «ДАІ і літары закона» і адкажыце, ці ўласцівая гэтаму выказванню чысціня маўлення.

Абгрунтуйце сваё меркаванне.

Фрррр! Гэтая вузкая вуліца з трамваямі дастала зусім! Ды яшчэ столькі бабла ў гэтыя рэйкі ўкатваюць! Чаму б не зрабіць шасціпалосную з тралікамі? І наконт паркоўкі каля музыкі. А што, усюды, дзе ходзяць тралікі, прыпынак забаронены?

3. Складзіце сінанімічныя пары.

тэмп	проціпастаўленне
гіпербала	прыклад
фрагмент	перавелічэнне
апагей	загана
нюанс	адценне
антытэза	урывак
дэфект	хуткасць
ілюстрацыя	росквіт
асістэнт	памочнік

4. Падбярыце сінанімы да наступных слоў.

Мадэрнізацыя, кампетэнтны, энергічны, праект, інцыдэнт, баталія, глабальны, кур'ёзны, манументальны, карэкцыя, лідар, інтэрвал.

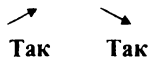
5. Падрыхтуйце выказванні, якія былі б дарэчы ў наступных маўленчых сітуацыях: 1) выступленне перад аднагрупнікамі на занятках па беларускай мове; 2) віншаванне сябра з днём нараджэння; 3) прывітальнае слова да абітурыентаў.

6. Вымавіце адпаведным тонам сказ «Паеду» так, каб у ім выразаліся: а) згода; б) незадаволенасць; в) радасць. Ахарактарызуйце сітуацыю зносін, пры якой мэтазгодны той ці іншы тон выказвання.

7. Перакладзіце на беларускую мову. Пра якое значэнне слова «тон» ідзе гаворка ў гэтым сьле?

Монотонная речь – речь на одной неизменной высоте звука. Однако если даже на протяжении одной фразы высота меняется только на два или три тона, речь остаётся монотонной. В большинстве предложений вы должны пользоваться не менее чем семью полными тонами, или диапазоном октавы.

8. Вызначце, у якім выпадку перадаецца сьвярджэнне, а ў якім – гучыць пытанне (стрэлкі абазначаюць павышэнне і паніжэнне вышыні гукі).

9. Вымавіце сказ некалькі разоў, кожны раз выдзяляючы пры дапамозе лагічнага націску розныя словы, важныя ў сэнсавых адносінах.

Я буду паступаць ва ўніверсітэт у гэтым годзе.

? Пытанні

1. Што абазначае тэрмін «культура прафесійнага маўлення»? Назавіце кампаненты, што складаюць сутнасць гэтага паняцця.
2. Якое маўленне з'яўляецца правільным?

3. Якое маўленне лічыцца дакладным? У выніку чаго парушаецца дакладнасць маўлення?
4. Якое маўленне з'яўляецца лагічным? Назавіце лінгвістычныя сродкі, што забяспечваюць лагічнасць маўлення.
5. Ахарактарызуйце чысціню як якасць маўлення.
6. Якое маўленне лічыцца дарэчным?
7. Якія характэрныя рысы ўласцівыя багатаму маўленню?
8. Пры дапамозе чаго дасягаецца вобразнасць маўлення?

Правільнасць маўлення і моўныя нормы

Правільнасць маўлення заснавана на захаванні літаратурных норм пры ўжыванні мовы, якія выпрацаваны з цягам стагоддзяў і закадыфікаваны (замацаваны афіцыйна як абавязковыя для выканання) у аўтарытэтных граматыках і слоўніках (звычайна акадэмічных выданнях). Літаратурная норма забяспечвае сацыяльнае адзінства мовы, узаемаразуменне паміж усімі носьбітамі ўсіх разнавіднасцяў (дыялекты, жаргоны і інш.) мовы. Адна з галоўных мэт усёй нашай адукацыйнай сістэмы заключаецца менавіта ў тым, каб кожны адукаваны чалавек авалодаў літаратурнымі нормамаі мовы ўжо ў сярэдняй школе, таму на ўрокі, звязаныя з вывучэннем мовы і мастацкай літаратуры як узорнай на гэтай мове, адводзіцца больш за ўсё гадзін. Але і надалей грамадства ўлічвае веданне літаратурнай мовы.

З улікам таго, што наша жыццё дынамічна развіваецца ва ўсіх сваіх сферах, мова змушана, каб адэкватна адлюстроўваць усе знешнія змены, таксама развівацца, мяняцца, гнутка і пластычна прыстасоўвацца да новых абставін. Таму ў кожнай жывой мове ўжыванне пастаянна падмывае кансерватыўныя па сваёй прыродзе літаратурныя нормы і прыводзіць да іх змен. З гэтай нагоды акадэмічныя граматыкі і слоўнікі рэгулярна перавыдаюцца і ў перавыданняхзначаюцца пэўныя змены літаратурных норм, у прыватнасці, у дачыненні да правапісу, арфаэпіі, некаторых граматычных, арфаграфічных, стылістычных і іншых правіл. Важнасць, істотнасць, аўтарытэтнасць літаратурных норм і правіл у змененым выглядзе падмацоўваецца ўрадавымі пастановамі, якім папярэднічаюць разнастайныя абмеркаванні неабходнасці такіх змен моўных правіл у грамадскасці з улікам думак спецыялістаў, усіх, хто мае дачыненне да працы са словам.

У моўным ужытку некаторыя літаратурныя нормы могуць існаваць у розных варыянтах, якія трэба разглядаць часам як звычайную з'яву. Тым не менш, не ўсе ўжывальныя варыянты дапускаюцца ў маўленні, прызначаным для сацыяльнага выкарыстання, бо многія з іх з'яўляюцца проста адхіленнямі ад літаратурнай нормы, якая і дазваляе для ўжывання толькі пэўныя варыянты. Так, беларускія формы слоў *дзіця і дзіцё, раба і рабыня* і інш. служаць варыянтамі і дапускаюць сваё раўнапраўнае ўжыванне, а ў формах слоў і словазлучэнняў *пачнём і пачнем, у паліто і паліце, сабака набег і сабака набегла* і інш. адзначаюцца памылкі (правільна, *пачнём, у паліто, сабака набег*). Для выбару правільных, дапушчальных літаратурных норм неабходна карыстацца адпаведнымі слоўнікамі, найбольш аўтарытэтнымі і поўнымі з якіх павінны быць настольнымі кнігамі кожнага кіраўніка.

Унутры агульнай літаратурнай нормы выдзяляюцца арфаэпічныя (правільнасць вымаўлення гукаў, слоў, выказванняў), акцэнталагічныя (правільная пастаноўка націску ў слове і ў спалучэннях слоў), лексічныя (правільны выбар слова для адпаведнага паняцця і для пэўнага кантэксту), марфалагічныя (правільнае ўтварэнне і ўжыванне словаформ), сінтаксічныя (правільнае спалучэнне слоў і пабудова сказаў у адпаведнасці з правіламі літаратурнай мовы).

Беларускія літаратурныя арфаэпічныя нормы грунтуюцца на вызначаных прынцыпах вымаўлення як асобных гукаў, так і іх спалучэнняў у межах слоў і на стыку апошніх. Напрыклад, у адрозненне ад літаратурных норм суседняй блізароднаснай рускай мовы такі гук беларускай мовы, як [ч] вымаўляецца толькі цвёрда (у рускай мове – толькі мякка), гук [р] у беларускай мове толькі цвёрды, а ў рускай мове можа быць і цвёрдым, і мяккім; у канцы слоў беларускія губныя зычныя [п], [б], [м] вымаўляюцца толькі цвёрда, а ў рускай мове – звычайна мякка (параўн.: *голуб і голубь, насып і насыпь* і інш.). Для беларускай літаратурнай мовы характэрны больш запаволены тэмп маўлення і больш выразнае вымаўленне націскных і ненаціскных галосных, чым у рускай мове, і многа іншых асаблівасцяў.

Адхіленні ад літаратурных нормаў вымаўлення і іх прычыны

Асноўнымі прычынамі адхіленняў ад нормаў літаратурнага вымаўлення з’яўляюцца:

1) уплыў дыялектнай мовы: кепск[о], б[і]тон, [с’]кінуць замест кепск[а],б[э]тон,[с]кінуць;

2) уплыў рускай мовы: се[м’], пася[д][ж]энне, ад[г*]алінаванне замест се[м], пася[дж]энне, ад[г]алінаванне;

3) уплыў арфаграфіі: гара[д]скі, [б’эз] плана, пра[д]прымальнік замест гара[ц]кі, [б’ас] плана,пра[т]прымальнік;

4) недастатковае веданне нормаў беларускай літаратурнай мовы.

Правільнае літаратурнае вымаўленне – важны паказчык не толькі моўнай, але і агульнай культуры чалавека.

Акцэнталагічныя нормы заснаваны на правільнай пастаноўцы націску ў слове, які служыць адначасова і фанетычнай прыкметай слова ва ўсіх мовах свету. Няправільная пастаноўка націску сведчыць пра недастатковую або нават нізкую культуру маўлення чалавека (параўн. няправільнае вымаўленне слоў: *кіла́метр, мага́зін, даку́мент, адзіна́ццаць* і інш. замест правільных норм вымаўлення *кіламе́тр, магази́н, докуме́нт, адзіна́ццаць* і інш.). Складанасць акцэнталагічных норм беларускай мовы, гэтаксама як і рускай, заключаецца ў тым, што ў адрозненне ад некаторых іншых моў, дзе націск замацаваны за пэўным складам (напрыклад, у чэшскай мове – на першым складзе, у польскай – на перадапошнім, у французскай – на апошнім), націск з’яўляецца рухомым і можа служыць як для адрознення граматычных форм аднаго слова (параўн.: *гу́бы – губы́*, у першым выпадку назоўны склон множнага ліку слова губа, у другім – родны склон адзіночнага ліку

прыведзенага слова), так і лексічных значэнняў слоў (параўн.: *буйны* – «*неспакойны, дзёрзкі*» і *буйны* «*выдатны, значны*» і інш.). Тым не менш, літаратурныя нормы беларускай мовы для некаторых слоў дапускаюць варыянтны націск (*ласкавы і ласка́вы, надалей і надале́й* і інш.). Фактычна ўсе слоўнікі беларускай мовы прыводзяць лексемы з неабходнымі акцэнтнымі прыкметамі, якія трэба лічыць нарматыўнымі, правільнымі.

Марфалагічныя нормы беларускай мовы, згодна з якімі ўтвараюцца розныя формы зыходнага слова, з'яўляюцца больш стабільнымі, чым акцэнталагічныя, але таксама могуць парушацца недасведчанымі асобамі, людзьмі з нізкай моўнай культурай, а таксама пад уплывам рускай мовы ці дыялектаў беларускай мовы нават адукаванымі носьбітамі мовы. Так, для беларускай літаратурнай мовы ў родным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду назоўнікаў вызначаюцца правілы вымаўлення (напісання): ці канчатак –а, ці канчатак –у (у прыватнасці канчатак –а характэрны для канкрэтных назоўнікаў тыпу *корпуса, дуба, жолаба* і да т.п., а таксама назваў жывых істот, найменняў устаноў, прамежкаў часу, адзінак вымярэння і інш., а канчатак –у для абстрактных назоўнікаў тыпу *працэсу, характару, узроўню* і да т.п., а таксама для найменняў рэчываў, месца, памеру, навукowych тэорыі і інш.

Сінтаксічныя нормы рэгулююць правільнае спалучэнне лексем у словазлучэнні, у сказе і вынікаюць як з граматычных асаблівасцяў асобных беларускіх слоў, так і з прыдатных беларускай мове мадэляў словазлучэнняў і сказаў. Напрыклад, у беларускай мове дзеяслоў дзякаваць спалучаецца з субстантывамі ў давальным склоне (*дзякаваць выкладчыку, дзякаваць дзяўчыне* і да т.п.), у той час як рускі адпаведнік *благодарить* – з назоўнікамі ў вінавальным склоне. Безасабовыя пасіўныя канструкцыі характэрны ў беларускай літаратурнай мове для неадушаўлёных назоўнікаў (параўн.: *Ветрам зваліла альху* і да т.п.), але не характэрны для адушаўлёных прадметаў (параўн.: няправільна: *Лесніком зваліла альху* і інш.).

Адэкватны выбар слоў для пэўных сітуацый і кантэкстаў рэгулюецца **лексічнымі нормамі**, якія, аднак, з'яўляюцца менш стабільнымі і распрацаванымі, чым іншыя нормы, бо грунтуюцца не на фармальных падставах, а на тонкіх семантычных і стылістычных адценнях слоў. Нельга, напрыклад, спалучаць рознастылёвую лексіку (параўн.: *кагорта мужыкоў, сенатары раўлі* і да т.п.), недарэчна ўжываць русізмы ў беларускай літаратурнай мове (параўн.: *недахват бетону, правільна недaxon бетону* і да т.п.).

ЗАДАННІ:

1. Як у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамі неабходна вымаўляць наступныя словы? Запішыце іх у транскрыпцыі.

Абслугоўванне, выкладчык, расчыніць, груз, чатырохдзверны, нясвіжскі, гарадскі, падтрыманне, дождж, газaproвaд, скотч, выязджаць, мазаіка, нагрузка, бяспека, спецгрупа, экзамен, змена, сувязь, іншы, дакладчык, бетон, менеджар, камп'ютар.

2. Вызначце месца націску.

Брусы, гліняны, каменны, вучышся, занятаць, чатырнаццаць, цвікі, хіба (часціца), ванна, дакумент, алфавіт, магазін, апостраф, вусы, хто-небудзь, украінец, агент, алкаголь, долар, каталог, кулінарыя, медыкаменты, феномен, фундамент, свідравіна.

3. З наступнымі словамі складзіце словазлучэнні тыпу «прыметнік+назоўнік» ці «назоўнік+дзеяслоў прошлага часу».

Дроб, запіс, насып, кафля, перапіс, БДУ, НАТА, чарніла, дзверы, каменне, аташэ, інжынер.

4. Запішыце назоўнікі ў форме роднага склону.

Універсітэт, бетон, Брэст, талент, банк, асфальт, студэнт, бераг, менеджмент, басейн, грунт, дэкодар, рэжым, капітал, тэхналаг, шлюз, напор, паветраабмен, раствор, рэльеф, пясок, маніторынг.

5. Спалучыце назоўнікі з лічэбнікам два (дзе). Запішыце атрыманыя словазлучэнні.

Спецыяліст, экзамен, інжынер, сястра, брокер, аўтсайдар, камп'ютар, тэхналаг, бухгалтар.

6. Прачытайце сказы. Знайдзіце ў іх выпадкі таўталогіі (ужыванне побач аднакаранёвых слоў), няўдалага выкарыстання стылістычна афарбаваных або дыялектных слоў. Выпраўленыя сказы запішыце.

1. У падарожжы нас чакала шмат нечаканасцей.

2. Чалавек мэтанакіравана ідзе да сваёй мэты.

3. Мы з сябрамі гулялі ў лясным масіве і загаралі ля вадаёма.

4. Лабановіч быў рабацяга.

5. Ад гарачай картоплі падымалася пара.

6. На вяршыні дрэва чарнела гняздо бацяна.

7. Адбываецца лепшае паляпшэнне саставу бетону за кошт выкарыстання чыстых і нават у асобных выпадках фракцыянаваных запаўняльнікаў замест грунту, які прымяняўся раней.

7. Знайдзіце ў сказах і выпраўце парушэнні лексічных або стылістычных нормаў беларускай мовы.

1. У навучных і грамадскіх колах рэспублікі ўжо шмат лет вядзецца дыскусія аб карысці і шкодзе меліярацый балот і аб яе будушчым.

2. Такая вада з поспехам бярэцца ў прамышленым водаабеспячэнні для ахалоджвання.

3. Сягонняшнія меліярацыйныя сістэмы ахопліваюць большыя тэрыторыі, у межах якіх адбываецца змяненне натуральных біягеаэнозаў.

4. Водная стратэгія разроботана ў поўным саатветстві з кодэксам Рэспублікі Беларусь.

5. Унутрыхазяйственная меліярацыйная сетка з усімі яе збудаваннямі знаходзіцца на балансе гаспадарак-земляпользавацелей.

6. Меліярацыя дае вазможнасць ствараць спрыяльныя для карыснай флоры і фаўны водны, ваздушны, цеплавы і харчовы рэжымы глебы.

7. Зямлі з хімічаскімі і фізічнымі свойствамі, якія былі не на руку, палепшылі агратэхнічнай і фізічнай меліярацыяй.

8. Некаторыя хімічныя меліярацыйныя рэчывы спрыяюць выдаленню з почвы

вады – найболей таксічнай для культурных расценій солі.

9. Галоўнай навучнай задачай геадэзіі з’яўляецца вызначэнне формы і памераў Зямлі і яе вонешняга гравітацыйнага поля.

10. Меліярацыйная навука – комплекс навуковых ведаў, якія кінуты на вывучэнне гідратэхнічных і іншых метадаў уллучэння глеб і іх выкарыстання.

? Пытанні

1. Чаму правільнасць маўлення з’яўляецца асноўнай якасцю культуры маўлення? У чым яна выражаецца і як дасягаецца?

2. Пералічыце і ахарактарызуйце моўныя нормы.

3. Назавіце прычыны тыповых маўленчых памылак.

ПУБЛІЧНАЕ ВЫСТУПЛЕННЕ, ЯГО АСАБЛІВАСЦІ

У наш час жывое вуснае слова набывае выключнае значэнне, таму што выступленне, даклад, лекцыя, дыскусія, гутарка і іншыя формы публічных выступленняў сталі паўсядзённай з’явай. Не існуе ніводнай прафесіі, якая б не патрабавала непасрэдных чалавечых зносін. Вуснае маўленне выйшла за межы паўсядзённа-бытавых зносін, а гэта азначае, што кожны чалавек павінен імкнуцца да таго, каб авалодаць гэтай формай мнагагранных моўных зносін людзей у розных сферах іх дзейнасці.

Публічнае (ад лац. publicus- грамадскі) выступленне – гэта вуснае выступленне перад слухачамі з мэтай растлумачыць, даказаць што-небудзь, пераканаць у важнасці і неабходнасці якіх-небудзь дзеянняў, аказваючы жывым прыгожым словам адпаведнае ўздзеянне на свядомасць, розум і пачуцці аўдыторыі.

У ходзе выступлення аратар раскрывае сутнасць праблемы, змесг тых паняццяў, якія выражаюць галоўную ідэю, выказвае адпаведныя сужэнні, умела накіроўваючы мысліцельны працэс слухачоў у патрэбнае рэчышча, стварае атмасферу сутворчасці, суперажывання і падводзіць іх да пэўных вывадаў. І калі пры гэтым аратар выказваецца дакладна, выразна, паслядоўна, аргументавана, калі яго словы, думкі і манеры на працягу ўсяго выступлення дастасоўваюцца да слухачоў, тады поспех гарантаваны.

КАМПАЗІЦЫЯ ПРАМОВЫ

Кампазіцыя – гэта размеркаванне матэрыялу выступлення, суадносіны яго структурных частак.

Як правіла, прамова мае тры структурныя часткі: уступ, асноўную частку і заключэнне.

Уступ неабходны для наладжвання кантакту з аўдыторыяй і падрыхтоўкі яе да ўспрыняцця тэмы выступлення. Таму ў ім звычайна згадваецца праблема, якая будзе асвятляцца ў прамове, часам ставяцца канкрэтныя задачы, мэты, акрэсліваюцца асноўныя паняцці, іншы раз паведамляецца план прамовы.

У асноўнай частцы ў адпаведнасці з абраным спосабам раскрыцця тэмы (ступеневы, канцэнтрычны, храналагічны, індуктыўны, дэдуктыўны і інш.) з дапамогай розных прыёмаў вядзення прамовы (апісанне, аналіз, супастаўленне, інфармацыя, пераказ, характарыстыка, разважанне, прыклад, цытаванне і г. д.) і ў спалучэнні з манерамі і тэмпам маўлення, мімікай, жэстамі, паўзамаі паслядоўна і аргументавана раскрываецца тэма, сутнасць праблемы.

Заклучэнне надае выказванню лагічную завершанасць. У ім робяцца прыватныя і агульныя вывады са сказанага, прыводзяцца вынікі выступлення, коратка і выразна фармулюецца галоўная ідэя выступлення.

ЭТАПЫ ПАДРЫХОЎКІ ДА ПУБЛІчнага ВЫСТУПЛЕННЯ

Поспех публічнага выступлення залежыць ад таго, наколькі свабодна валодае прамоўца матэрыялам, наколькі дэтальна прадумана і падрыхтавана прамова. Значыць, каб належным чынам падрыхтавацца да выступлення, прамоўца павінен задаць сабе такія пытанні:

1. Што я буду гаварыць?
2. Каму буду гаварыць?
3. З якой мэтай?
4. Пра што павінны даведацца слухачы з маёй прамовы?

У адпаведнасці з гэтым вылучаюцца асобныя этапы падрыхтоўкі да публічнага выступлення.

1. **Выбар тэмы прамовы.** Поспех выступлення ў значнай ступені залежыць ад удалага выбару тэмы. Яна можа быць вызначана папярэдне або яе выбірае сам прамоўца. У любым выпадку неабходна ўлічваць, наколькі прамоўца ведае тое, пра што збіраецца гаварыць, наколькі абраная тэма актуальная для слухачоў і ў якой ступені яны дасведчаныя ў пытаннях тэмы.

Поспех прамовы ў немалой ступені залежыць ад папярэдняй інфармацыі аб слухачах. Значыць, прамоўца павінен уяўляць, перад кім ён будзе выступаць (якія праблемы хвалююць людзей, што іх цікавіць, што яны ведаюць), каб паглядзець на ўзнятыя ў прамове пытанні вачыма слухачоў.

2. **Вызначэнне мэты выступлення.** У залежнасці ад тэмы і адносін слухачоў да пытанняў, якія асвятляюцца ў ходзе прамовы, вызначаецца мэта выступлення, а іменна: паведаміць, праінфармаваць, растлумачыць, зацікавіць, пераканаць, сцвердзіць, падбадзёрыць, развесяліць, заклікаць да дзеяння, натхніць і г. д. Як правіла, у выступленні вырашаецца адна асноўная мэта, а астатнія падпарадкоўваюцца ёй.

3. **Падбор матэрыялу для прамовы.** Непасрэдная падрыхтоўка да выступлення пачынаецца з выбару крыніц і адбору неабходнага матэрыялу, г. зн.:

- складання спіса літаратуры па тэме;
- чытання літаратуры і выпісак з яе;
- канспектвання (фактаграфічнае, свабоднае, асэнсаванае, творчае);
- падбору дапаможнага матэрыялу (факты, лічбы, прыклады, дакументы, цытаты, ілюстрацыі).

4. **Праца над кампазіцыяй выступлення, складанне яго плана.** Пасля вывучэння літаратуры і падбору матэрыялу прадумваецца кампазіцыя выступлення, спосаб раскрыцця тэмы, прыёмы маўлення і складаецца план прамовы.

5. **Праца над тэкстам выступлення.** Письмовы тэкст ствараецца для таго, каб упарадкаваць падачу матэрыялу ў адпаведнасці з кампазіцыяй і планам прамовы, лепш яго засвоіць і асэнсаваць, папрацаваць над прыёмамі вядзення прамовы, выразнасцю мовы.

6. **Рэпетыцыя, прагаворванне прамовы.**

АСНОЎНЫЯ ВІДЫ ПУБЛІЧНЫХ ПРАМОЎ

Паведамленне – гэта выступленне, у якім расказваецца пра які-небудзь аб’ект ці з’яву; раскрываецца змястоўная сутнасць таго ці іншага паняцця; асэнсоўваецца асноўная ідэя якіх-небудзь грамадска-палітычных, навуковых, эканамічных праграм і да т. п.

Лекцыя (ад лац. Lectio – чытанне) – від публічнай прамовы з адукацыйнай ці навукова-асветнай мэтай.

І акадэмічная, і навукова-папулярная лекцыя патрабуе выкладу матэрыялу на адпаведным навуковым узроўні, лагічнай паслядоўнасці ў разважаннях, пераканаўчых прыкладаў і аргументаваных вывадаў.

Даклад – від публічнай прамовы на пэўную тэму: грамадска-палітычную, навуковую і г. д. Справаздачны даклад на сходзе (канферэнцыі, з’ездзе) вызначаецца інфармацыйнай насычанасцю, мноствам лічбаў, фактаў, прыкладаў, афіцыйным характарам (як правіла, рыхтуецца калектывам і зачытваецца).

Навуковы даклад звычайна тэматычна звязаны з той ці іншай галіной ведаў. Таму галоўнае ў такіх дакладах – аргументавана, пераканаўча данесці да слухачоў навуковую інфармацыю, з лагічнай паслядоўнасцю выкладзі матэрыял па абранай тэме. Пры гэтым варта вылучыць асноўныя палажэнні даклада, прывесці яркія прыклады, запісаць у час выступлення неабходныя лічбы, прадэманстраваць схемы, табліцы, ілюстрацыі і да т. п.

Дыскусія (ад лац. Discussio – даследванне, разгляд, разбор) – гэта абмеркаванне якога-небудзь спрэчнага пытання, спрэчка, у якой удзельнічае некалькі чалавек, кожны з якіх у пошуках ісціны выказвае і адстойвае сваё меркаванне, сваю пазіцыю па той ці іншай праблеме. Сваю пазіцыю кожны суб’ядседнік аргументуе, уважліва ўспрымае аргументы іншых. паважліва ставіцца да іх, супастаўляе, што дапамагае высветліць ісціну. Пераможцаў у дыскусіі няма, бо калі ісціна знойдзена, то яна становіцца ісцінай для ўсіх, г. зн., што ў выніку выйграюць усе ўдзельнікі дыскусіі.

Такім чынам, ад кожнага ўдзельніка дыскусіі патрабуецца, каб ён:

- 1) З павагай успрымаў думку і аргументы суразмоўцаў;
- 2) Умеў паглядзець на праблему з пазіцыі партнёра;
- 3) Ні ў якім разе не праяўляў асабістых амбіцый;
- 4) Не прыніжаў і не высмейваў удзельнікаў спрэчкі.

Такія прынцыпы вядзення спрэчкі не толькі дапамагаюць у пошуках ісціны, але і выхоўваюць культуру моўных зносін.

Дыспут (ад лац. Disputare – разважаць, спрачацца) – публічная спрэчка на важную навуковую ці грамадска-палітычную тэму.

Патрабаванні адносна вядзення дыспуту наступныя:

1. Дакладна прытрымлівацца таго пытання, вакол якога вядзецца спрэчка;
2. Не ігнараваць аргументы партнёра;
3. Не пераходзіць «на асобу» (не спасылацца на яго ўзрост, адукацыю, становішча);
4. Праяўляць прынцыповасць, а не ўпартасць;
5. Захоўваць вытрымку, добразычлівасць у ходзе дыспуту.

АРЫЕНТАЦЫЯ НА АЎДЫТОРЫЮ

Вельмі важна належным чынам падрыхтавацца да публічнай прамовы, ведаць, што сказаць і як будаваць сваё выступленне. Але поспех у многім залежыць ад таго, наколькі ўмее аратар гаварыць са слухачамі, а не проста выступаць у іх прысутнасці, г. зн. ад таго, ці змога ён выклікаць у слухачоў станоўчую ўстаноўку, наладзіць асобасны, эмацыянальны і пазнавальны кантакт. Каб мець поспех, пажадана:

- 1) Прадумаць свой імідж (знешні выгляд, манеры, інтанацыю першых прывітальных фраз пасля прадстаўлення аўдыторыі ці самапрадстаўлення, тон, такт);
- 2) Памятаць, што аратар (лектар) не «вучыць», не «павучае», не «адкрывае вочы» слухачам, а супрацоўнічае з імі, як бы звяртаецца да кожнага з іх і такім чынам настройвае на рабочы лад;
- 3) Прадумаць варыянт пачатку выступлення (нечаканае пытанне, парадаксальная думка, пераканаўчы факт ці лічбы, жарт ці дасціпная заўвага, камплімент, уласныя пачуцці);
- 4) Падтрымліваць увагу слухачоў на працягу ўсёй прамовы паслядоўна, несупярэчлівай логікай разважання, пастаноўкай пытанняў і пошукамі адказаў на іх разам са слухачамі, стварэннем праблемных сітуацый, арыгінальнай інтэрпрэтацыяй фактаў (у тым ліку і вядомых), выразнасцю мовы (мелодыкай голасу, інтанацыяй, вобразнымі сродкамі, нагляднасцю, нечаканымі кароткімі адступленнямі, выразнымі жэстамі, мімікай і інш.);
- 5) Пры заканчэнні не зацягваць выступленне (лепш яго закончыць раней на хвіліну, чым пазней), кратка і выразна сфармуляваць вынік прамовы (яе асноўную думку, ідэю, сэнс).

ІНТАНАЦЫЙНЫЯ СРОДКІ АФАРМЛЕННЯ ВУСНАЙ МОВЫ

Інтанацыйнае афармленне розных выказванняў розных відаў не менш важнае, чым іх змест. Аратар (лектар, удзельнік дыскусіі ці дыспута, агітатар) павінен імкнуцца да таго, каб яго маўленне выклікала ў слухачоў самыя прыемныя ўражанні. Гэта дасягаецца ўмелым карыстаннем такімі інтанацыйнымі сродкамі, як мелодыка голасу, тэмп і тон маўлення, паўзы.

Мелодыка – змяненне (паніжэнне ці павышэнне) вышыні голасу на працягу выказвання. Вышыня голасу можа быць высокай, нізкай і нейтральнай. Калі

сказ вымаўляецца раўнамерна з невялікім паніжэннем голасу ў канцы – гэта нейтральная вышыня голасу, з павышэннем голасу вымаўляюцца пыгальныя (без пыгальнага слова) і пабуджальныя сказы. Сіла голасу – гэта яго гучнасць (гучная, ціхая, нейтральная), а тэмбр – гэта яго афарбоўка (мяккая, далікатная, прыемная, пяшчотная, звонкая, гучная, глухая, грубая, рэзкая, мужная і г. д.).

Тэмп маўлення – гэта хуткасць вымаўлення (хуткі, павольны, нейтральны). Найбольш прымальны нейтральны (умераны) тэмп маўлення, каб слухачы паспявалі сачыць за ходам думак і разважанняў прамоўцы, засвойваць сказанае, а пры неабходнасці і запісваць. Увогуле, тэмп маўлення адпавядае асаблівасцям тэксту, фізічнаму і эмацыянальнаму стану аратара (лектара). Прыўзняты эмацыянальны стан паскарае тэмп маўлення, а прыгнечаны запавольвае яго.

Тон маўлення – гэта адценне гучання голасу, што выражае тыя ці іншыя пачуцці, ацэнкі, адносіны да прадмета выказвання.

Абавязковыя ў маўленні і паўзы, якія даюць магчымасць асэнсоўваць выказванне, задаваць пытанне, падтрымліваць увагу. Большай працягласцю вызначаюцца паўзы паміж кампазіцыйнымі часткамі выказвання. Інтанацыйныя раздзяляльныя паўзы атрымліваюцца самі сабой, калі прамоўца перажывае тое, пра што гаворыць. Для ўспрымання прамовы важныя таксама лагічныя паўзы, калі ў маўленні шляхам змянення вышыні голасу выдзяляюцца тыя ці іншыя словы з мэтай узмацнення сэнсавага адцення выказвання. Гэта таксама дапамагае слухачам успрымаць матэрыял.

Увогуле, інтанацыя афармляе выказванне ў адзінае цэлае і разам з тым падзяляе яго на асобныя рытмічныя і сэнсавыя часткі, адрознівае асобныя віды выказвання (пабуджэнне, запытанне, паведамленне, інфармацыя, спрэчка, дыскусія, дыспут), выражае тыя ці іншыя эмоцыі, выяўляе душэўны стан прамоўцы, аказвае эмацыянальна-эстэтычнае ўздзеянне на слухача. Інтанацыя бывае добразычлівая, захапляльная, вясёлая, сумная, узбуджальная, высакамерная, пагардлівая, іранічная, жартаўлівая, ласкавая, грубая, злая, жаласлівая, ліслівая, аптымістычная, сентыментальная, урачыстая, нудная, няўпэўненая, бурклівая і г. д.

ЖЭСТЫ, МІМІКА, ПОЗА, ЗНЕШНІ ВЫГЛЯД ПРАМОЎЦЫ

Жэсты, міміка, поза, знешні выгляд прамоўцы могуць падкрэсліць сэнс слоў ці фраз, зрабіць іх больш выразнымі.

Жэсты – гэта рухі цела, якія суправаджаюць прамову з мэтай падкрэсліць значэнне тых ці іншых слоў, уздзейнічаць на аўдыторыю, г.зн. ілюстрацыйныя («вось такі», «з іншага боку» і да т. п.), якія робяць больш яркай ілюстрацыю і падкрэсліваюць сэнс слоў; афектыўныя жэсты (жэсты радасці, шчырасці, турботы, трывогі, недаверу, разгубленасці), якія выражаюць эмацыянальны стан прамоўцы, яго адносіны да прадмета выказвання і якія, як правіла, не кантралююцца; жэсты-эмблемы, за якімі ў свядомасці людзей замацаваны пэўны сэнс (узняты ў гору палец – «выдатна», «усё ў парадку»; указальны палец правай рукі пакручваецца каля скроні – «з глузду з’ехаў» і інш.). Аднак ёсць віды прамоў, дзе жэсты недарэчныя, не да месца (афіцыйныя прамовы, прамовы дыпламатаў, справаздачныя даклады і інш.).

Міміка (ад грэч. Mīmikos – пераймальны) – рухі мышцаў твару, якія выражаюць пачуцці, настрой, перажыванні (рухі могуць быць жывыя, натуральныя і ненаaturalныя – грывасы або зусім адсутнічаць (твар-маска). Увогуле, выраз твару адлюстроўвае душэўны стан чалавека, яго настрой.

Поза – гэта становішча цела ў час выступлення. Важна трымаць сябе натуральна, свабодна, што адразу выклікае давер у слухачоў. Калі ж поза скаваная, гэта насцярожвае, а калі развязная – то ў аўдыторыі ўзнікае бар’ер адчужэння, адмоўнага стаўлення, непрыязных адносін.

Настрой і ўспрыманне залежаць ад таго, наколькі адкрыты і добрабычлівы твар, куды ў час выступлення прамоўца скіроўвае свой погляд: на залу, на аднаго ці некалькіх слухачоў, паверх слухачоў, уніз, убок, у свае запісы.

Не менш важны і знешні выгляд аратара. Касцюм павінен адпавядаць сітуацыі, не выклікаць асаблівай увагі слухачоў, элегантны, строгі, практычны, зручны; абутак – акуратны і зручны. Гэта падкрэслівае павагу да аўдыторыі, да самой падзеі, ды і да ўласнага іміджу.

Увогуле, жэсты, міміка, поза, знешні выгляд, калі яны адпавядаюць сітуацыі, – гэта манеры выхаванага чалавека з яго маўленчым партрэтам.

ЗАДАННІ:

1. Прачытайце тэкст. Перакладзіце адзін абзац на беларускую мову. Сфармулюйце агульныя правілы этыкету.

Общие правила этикета

Большую часть времени современные менеджеры проводят в офисах. Общение с коллегами, руководителями, подчинёнными и партнёрами является важнейшим условием достижения целей в бизнесе и карьере. Умение вести себя в соответствии с деловым этикетом поможет специалистам произвести благоприятное впечатление и создать образ успешного профессионала.

Первые впечатления о вас формируются за 20-30 секунд и надолго становятся вашим имиджем в глазах коллег, руководителей и партнёров. Поэтому особенно важно уметь грамотно представиться. Для этого необходимо соблюдать следующие правила.

Ваши первые 10 слов должны быть очень важными. Наиболее эффективным средством быстрого достижения взаимопонимания является выражение благодарности за встречу. Для создания обстановки эмоционального доверия необходимо в первых 10 словах беседы обязательно назвать имя человека.

Обращайте внимание на других. Сдержанная улыбка и заинтересованный взгляд – ваш лучший образ для начала общения с людьми. Контроль над своими эмоциями и внешнее соответствие им, реакция на эмоции других создают образ открытого и приятного человека. Слушайте, и будете услышаны.

В общении интеллигентный человек всегда придерживается принципа позитивности. Смысл его сводится к простой формуле: «Если вы не можете сказать ничего приятного или положительного, лучше промолчать». (Основы менеджмента и маркетинга)

2. Прачытайце і перакладзіце гэкт або ўрывац з яго. На аснове атрыманых звестак складзіце характэрныя дыялогі, удзельнікамі якіх могуць быць англічане, амерыканцы, французы, немцы, італьянцы, японцы, лацінаамерыканцы, арабы. Падрыхтуйце паведамленне на тэму «Дзелавы этыкет беларусаў».

В последнее время растёт актуальность международных деловых контактов. Поэтому любому руководителю необходимо знать особенности делового этикета и психологии партнёров-иностранцев.

Англичане стремятся избежать категоричности. Любимые выражения англичан – «мне кажется», «я думаю», «я полагаю», «возможно, я не прав». Их характеризует сложность по возможности избегать однозначных ответов «да» и «нет», что создаёт иногда трудности в понимании их коммуникативных намерений иностранцами. Сам английский язык идиоматичен, одно слово может иметь много значений, и поэтому понимание английской речи, понимание того, что на самом деле хотел сказать англичанин и чего он не хотел сказать, бывает нелёгким делом. Англичанин исключительно вежлив и требует такого же обращения от других, он молчалив, с незнакомыми людьми не вступает в беседу и не обсуждает каких-либо вопросов, он может быть холоден, и его надо «разговорить». В то же время он чуток к намёкам, хорошо понимает юмор, но не любит «грязных» шуток и поэтому иногда осуждает шумные и не слишком приличные немецкие шутки. Существует поговорка: «Молчание – знак согласия». Но для англичан молчание означает именно молчание, нежелание отвечать и больше ничего. Оно не подразумевает согласия с вами.

Английские бизнесмены отличаются высоким профессионализмом. Они неохотно идут на сделки, отдача от которых будет через 5 – 10 лет. Они, как правило, интеллигентные люди, интересуются искусством, спортом. Англичане умеют не только работать, но и отдыхать и укреплять свои контакты во время игры в теннис, гольф, во время скачек и посещения театров. Они очень активны на различных семинарах, симпозиумах, выставках. Бизнесмены тесно связаны с парламентом, консервативной партией и правительством и благодаря этому умеют отстаивать свои деловые интересы.

При установлении и поддержании контактов англичане широко используют подарки (не слишком дорогие, сувенирного характера) и любят сами их получать. Представители крупного бизнеса близки по манерам к аристократии, они ценят утончённые приёмы с участием представителей правящей элиты и знаменитых деятелей искусства. Бизнесмены среднего ранга – попроще. Их юмор носит характер больше деловой, профессиональный, увлечения – ближе к интересам среднего класса.

Американцы, как правило, контакты заводят легче, чем англичане, без особых соблюдения правил этикета. Они уделяют большое внимание поискам контактов и сбору посредством их необходимых сведений, а также презентациям и рекламе. В США правила этикета и протокола проще, чем в Англии. Смокинги носят реже, чем в других странах (больше в аристократических кругах), фраки – ещё реже. Слова mister и mistress на кон-

вертах и в письмах не пишутся; употребляются сокращённые варианты: Mг или Mrs. Написанные полностью, эти слова имеют другой, неприятный смысл. Полностью пишется только Miss. В США распространены рекомендательные письма. Их следует послать по почте, предоставив инициативу запроса письма адресату. Если вы звоните по телефону, назовите своё имя и фамилию (не следует представляться как «мистер» или «мадам»).

Французы при контактах никогда не преуменьшают силу партнёра. Они очень внимательны к тому, чтобы сохранить свою независимость и не уступить. Они жёстко ведут переговоры и, как правило, не имеют запасной позиции, рассчитывая только на победу. Из национальных черт французских деловых кругов следует отметить такую: они уделяют большое внимание предварительным договорённостям. Французы предпочитают заранее обсудить те или иные деловые вопросы, даже по отдельности, чтобы затем решить вопрос окончательно. Они очень учтивы, вежливы, доброжелательны, склонны к шутке, но при серьёзном обсуждении не избегают конфронтационного стиля.

И ещё две особенности. Во-первых, разнообразие методов и приёмов. С одними людьми беседы и контакты могут вестись в элитном тоне, на ту же тему с другими – в совершенно ином. Во-вторых, между французами очень велики различия как в образовании, культуре, так и в политических взглядах, и расхождения эти растут. Вот почему к каждому собеседнику следует относиться очень внимательно и, только хорошо узнав партнера, выработать тактику общения с ним. Французы, конечно, менее холодны, чем англичане. Высший слой французского общества чем-то напоминает англичан, а рядовые французы идут на контакты свободно.

Несколько слов о том, как французы вступают в контакты и переговоры. Они значительно более консервативны в этом плане, чем, скажем, немцы или итальянцы.

Во-первых, у них уже вековой опыт -- чинопочитание, контакты устанавливаются по званию. Во-вторых, они очень разборчивы в контактах. Вы им нужны – они идут на связь с вами, пропал интерес – сразу отрезали контакт, пропали, как будто вас и не знали. Принцип – никаких лишних контактов.

В-третьих, французы не любят приглашать к себе домой. Делают это только в исключительных случаях: или в отношении лиц высокого ранга, или в случае крайней необходимости. Все контакты ведутся, как правило, в рабочие дни и часы. Конец недели, начиная со второй половины пятницы, – только для отдыха, семьи, развлечений. Как и итальянцы, они не очень аккуратны со временем: опоздание для них – обычная вещь. Но если опаздываете вы, они обязательно это заметят. Последнее тем более странно, что они очень вежливы, предупредительны, того же требуют от собеседника и сами очень остро реагируют на любые замечания. Французские деловые круги – истинные патриоты своей страны. В собеседниках, партнёрах по бизнесу они ценят знание французской культуры и искусства. Французы эмоциональны, могут перебить собеседника, высказать по ходу беседы критические замечания, но не обижаются, когда перебивают их. О делах французские бизнесмены не любят говорить во время еды (они гурманы), предпочитая вопросы бизнеса обсуждать за кофе. Личных про-

блем, болезней, доходов, расходов предпочитают не касаться. Приглашение на ужин – большая честь для французов, а опоздание на него на четверть часа считается нормой. На ужин гости приходят с подарком (цветы, но не белые хризантемы, которые во Франции считаются символом скорби; вино дорогих марок, шоколадные конфеты). Устанавливаются контакты главным образом за столом. Недопустимо критиковать еду, а в особенности вино. В больших домах есть свои винные погреба, свои марки, и если вы похвалили вино хозяина, то это может стать первым шагом к установлению добрых отношений (кстати, французы не чокаются).

Во Франции не принято обращаться по имени. Обычно употребляют обращение «мсье» и «мадам». Французы не любят, когда до них дотрагиваются собеседники. В визитной карточке обычно указывается образование, которое очень ценится.

Немцев отличает хорошая юридическая подготовка, глубокое изучение проблем. На переговорах им свойственна систематичность, они любят обсуждать вопросы последовательно, один за другим. Они очень находчивы, умеют налаживать контакты и высоко ценят установленные связи. Немецкие бизнесмены аккуратны, пунктуальны, имеют огромный опыт в бизнесе и ведении переговоров. Они точны в соблюдении сроков и условий договора и требуют этого от партнёров. Предпочитают, чтобы партнёры обращались к ним с учётом их титулов. Подарки в деловом общении не приняты. На переговорах не тратят попусту время, предпочитают сразу приступить к делу.

Немцы называют титул каждого, с кем разговаривают (г-н президент и т.д.). Если титул собеседника вам неизвестен, обычное обращение – Herr Doctor, замужнюю женщину можно назвать Frau Doctor.

Итальянцы на контакты идут легко, в том числе семейные, домашние. В Италии проявляют особое уважение к детям. Поэтому, здороваясь со знакомыми, сначала спрашивают о здоровье детей, а затем – о здоровье взрослых.

Итальянские бизнесмены придают большое значение визитным карточкам и ждут, что вы вручите им свою. Переговоры они обычно ведут с людьми, равными им по положению. Итальянцы очень гордятся своей историей и культурой. Знание их, упоминание латинских выражений найдёт отклик у вашего собеседника-итальянца.

Неформальные, дружеские отношения между партнёрами приветствуются. Они любят обсуждать деловые вопросы в неофициальной обстановке, в ресторанах, гордятся своей кухней. Еда у итальянцев – предмет культа. За столом могут вестись и самые серьёзные переговоры.

Первое, на что обращают внимание иностранцы, сталкиваясь с японцами, это их «загадочная улыбка» и искусство скрывать свои мысли. Существует поговорка: на Западе люди говорят вам правду либо лгут. Японцы же никогда не лгут, однако им никогда не придёт в голову говорить правду.

Известно, что дипломаты предпочитают не говорить «да» или «нет» и делают это только в крайнем случае. Для японцев произнести «да» и «нет» – далеко не простое дело. Тщательно избегаются также слова «не могу», «не знаю». Дан-

ный обычай распространяется и на область деловых отношений. Японцы не склонны выражать свои мысли прямолинейно, а смысл фраз преднамеренно затуманивается оговорками, в которых заложена неопределённость. Из поколения в поколение их приучали говорить обиняками, чтобы уклониться от столкновения мнений, советовали избегать прямых утверждений.

Этика японских бизнесменов значительно отличается от норм делового мира западных стран. Обычно они устанавливают контакты по рекомендации третьих лиц – посредников, услуги которых могут вознаграждаться. Отказ дать визитную карточку может обидеть японца. Контакты устанавливаются с лицами, равными по положению. Тот, кто вступает в контакт с вышестоящим по рангу бизнесменом, выступает в роли просителя.

Японские бизнесмены точно соблюдают назначенное время встреч и болезненно относятся к опозданиям, чем бы они ни были вызваны. В качестве приветствия японцы предпочитают поклоны и избегают рукопожатий – отсюда совет: не протягивай руку первым ни при встрече, ни при расставании.

При переговорах японцы иногда кивают головой – это не означает, что они согласны, они просто хотят сказать, что поняли вас. Японцы очень вежливы и ценят такое же отношение к ним. Бизнесмены не позволяют, чтобы на них давили, они могут даже уйти с переговоров.

В разговорах, контактах с японцами следует иметь в виду еще одну черту – они не терпят ни малейшего оскорбления или грубо сказанного слова и сами воздерживаются от подобных выражений. Вежливость делает их приятными собеседниками. Деликатность ценится японцами превыше всего. И, может быть, еще больше, чем у англичан, у японцев ценится молчание, которое считается категоричнее слов. Все это надо иметь в виду, когда вы устанавливаете контакты с японцами.

Японцы много внимания уделяют тем, с кем устанавливают контакты и ведут переговоры, личностным отношениям с партнёрами. С более слабым партнёром они могут отойти от своего тактичного обращения и прибегнуть к угрозам. Японцам свойственна аккуратность. Их стиль – обязательность, точность во времени, в исполнении обещаний. Японцы умеют слушать партнёра, демонстрируют внимание, поощряя собеседника высказаться, что, однако, отнюдь не следует понимать как знак согласия с вашей точкой зрения.

Латиноамериканцы, как правило, ведут переговоры не спеша, упорно, на практические предложения идут, а если есть финансовые проблемы, материальные затраты, то действуют осторожно.

При заключении двусторонних соглашений тщательно проверяют их соответствие внутреннему законодательству. Беседы ведут обычно один на один. Некоторые латиноамериканцы не всегда обязательны, поэтому желательно соглашение держать под контролем.

Латиноамериканцы экспансивны, дружелюбны. Ярко проявляют свои симпатии. Не очень любят долгие и пустые беседы, предпочитают давать и получать точные ответы. Не склонны выслушивать инструкции, предпочитают живой

разговор. Они более открыты, чем западноевропейцы. Этикет по сравнению с принятым в западных странах упрощенный.

Арабы умеют устанавливать контакты, славятся гостеприимством. Пожелание гостя для них закон, но того же они требуют от партнёров, будучи сами гостями. Арабы немного актёры. Когда они не хотят отвечать, то улыбаются, уверяют, что не знают этого вопроса, тянут время или отделяются общими, обтекаемыми фразами.

Для арабов одним из важнейших условий контактов, связей, переговоров является установление доверия. Они стараются не столько предугадать решение проблемы путём анализа событий, сколько извлечь решение из опыта прошлого.

В арабских странах существуют свои нормы этикета, протокола, обычаи, как правило, связанные с образом жизни, религией, идеологией. Их, конечно, надо знать при установлении контактов, при беседах, переговорах, в особенности, если вы едете в арабскую страну. Прежде всего – это отношение к Корану, к мусульманской религии. Не следует допускать никакой критики Корана и, конечно, нужно проявлять уважение к нему. Учитывать то отношение к женщине, которое принято в стране: ни в коем случае не подавать руку женщине. Не подавать ни в коем случае мужчине левую руку для приветствия.

При знакомстве, контакте не рекомендуется расспрашивать о жене, передавать ей приветы, и наоборот: если вы знаете, что у вашего партнёра есть дети, нужно расспросить о них, рассказать о своих детях.

У мусульман, арабов не принято употреблять вино и, приглашая на ланч, обед, коктейль, не надо принуждать их пить его. Нельзя подавать к столу свинину.

(Паводле часопіса «Секретарь»)

3. Падрыхтуйце даклад на адну з наступных тэм:

- 1) Псіхалогія публічнага выступлення.
- 2) Якасць – катэгорыя ўніверсальная.
- 3) Гісторыя ўзнікнення грошай.
- 4) Тэхнічны прагрэс і экалогія.
- 5) Гісторыя транспарту.
- 6) Будучая прафесія.
- 7) Вынаходніцтва першага камп'ютара.
- 8) Беларускія назвы метрычных адзінак.
- 9) Як мы лічым. З гісторыі лікаў.
- 10) Дзелавы этыкет беларусаў.

? Пытанні

1. У чым сутнасць публічнага выступлення?
2. Як размяркоўваецца матэрыял прамовы?
3. Раскажыце пра этапы падрыхтоўкі да выступлення.
4. Назавіце віды публічных прамоў. У чым іх сутнасць?
5. Назавіце інтанацыйныя сродкі афармлення вуснай мовы. Ахарактарызуйце іх.
6. Пeralічыце асноўныя паказчыкі паспяховага выступлення.
7. Ахарактарызуйце манеры выхаванага чалавека.

ДАДАТАК
КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК
ЭКАНАМІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

1. Аванс – аванс
2. Авізо – авіза
3. Агент – агент
4. Акцыз – акцыз
5. Акцыя – акцыя
6. Арбитраж – арбітраж
7. Аудит – аўдыт
8. Баланс – баланс
9. Банкір – банкір
10. Банкрот – банкрут
11. Безработица – беспрацоўе
12. Бизнес – бізнес
13. Биржа – біржа
14. Благосостояние – дабрабыт
15. Брокер – брокер
16. Бухгалтер – бухгалтар
17. Бюджет – бюджэт
18. Валюта – валюта
19. Ваучер – ваўчар
20. Вексель – вэксаль
21. Взнос – узнос
22. Вкладчик – укладчык
23. Внедрение – укараненне
24. Возросший – узрослы
25. Высокооплачиваемый – высокааплацны
26. Гарантирование – гарантаванне
27. Глобальный – глабальны
28. Годичный – гадавы
29. Движимость – рухомасць
30. Деньги – грошы
31. Дефицит – дэфіцыт
32. Дешевизна – таннасць
33. Дисконт – дысконт
34. Документ – дакумент
35. Долгосрочный – доўгатэрміновы
36. Заказ – заказ
37. Затраты – выдаткі
38. Изделие – выраб
39. Издержки – выдаткі
40. Импорт – імпорт
41. Инновация – інавацыя

42. Индекс – індэкс
43. Инфляция – інфляцыя
44. Ипотека – іпатэка
45. Иск – іск
46. Кадастр – кадастр
47. Кампания – кампанія
48. Капитал – капітал
49. Качество – якасць
50. Клиент – кліент
51. Коммерция – камерцыя
52. Конкуренция – канкурэнцыя
53. Контроль – кантроль
54. Кредит – крэдыт
55. Кризис – крызіс
56. Курс – курс
57. Легитимация – легітымацыя
58. Лидер – лідар
59. Маркетинг – маркетынг
60. Менеджер – менеджар
61. Мораторий – мараторый
62. Налог – падатак
63. Норматив – нарматыў
64. Платёж – плацёж
65. Положение – становішча
66. Прибыль – прыбытак
67. Продажа – продаж
68. Расчёт – разлік
69. Реестр – рэестр
70. Реквизит – рэквізіт
71. Реклама – рэклама
72. Ресурсы – рэсурсы
73. Реформа – рэформа
74. Резкспорт – рээкспарт
75. Риск – рызыка
76. Рынок – рынак
77. Санация – санацыя
78. Сбыт – збыт
79. Сервис – сэрвіс
80. Смета – каштарыс
81. Собственность – уласнасць
82. Спонсор – фундатар
83. Спрос – попыт
84. Сумма – сума
85. Счёт – рахунак

86. Такса – такса
87. Тариф – тарыф
88. Товар – тавар
89. Услуги – паслугі
90. Участник – удзельнік
91. Учёт – улік
92. Функция – функцыя
93. Хранитель – захавальнік
94. Целевой – мэтавы
95. Цена – цана
96. Ценообразование – цэнаўтварэнне
97. Чек – чэк
98. Экономика – эканоміка
99. Эмбарго – эмбарга
100. Эмиссия – эмісія

***КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК
БУДАЎНІЧЫХ ТЭРМІНАЎ***

1. Арка – арка
2. Арматура – арматура
3. Балка – бэлька
4. Балюстрада – балюстрада
5. Барельеф – барэльеф
6. Бетон – бетон
7. Блок – блок
8. Бювет – бювет
9. Вентиляция – вентыляцыя
10. Веранда – веранда
11. Витраж – вітраж
12. Высота – вышыня
13. Галерея – галерэя
14. Гипс – гіпс
15. Гравий – жвір
16. Грунт – грунт
17. Железобетон – жалезабетон
18. Здание – будынак
19. Известь – вапна
20. Инвентарь – інвентар
21. Инженер – інжынер
22. Инструкция – інструкцыя
23. Искусственный – штучны
24. Капитель – капітэль
25. Каменщик – муляр
26. Карниз – карніз
27. Кирпич – цэгла

28. Колебания – ваганні
29. Колонна – калона
30. Коммуникации – камунікацыі
31. Компонент – кампанент
32. Консоль – кансоль
33. Конструкция – канструкцыя
34. Коррозия – карозія
35. Кровельщик – страхар
36. Лестница – лесвіца
37. Мансарда – мансарда
38. Мастер – майстар
39. Металл – метал
40. Механик – механік
41. Монтаж – мантаж
42. Мостильщик – брукоўшчык
43. Наладчик – наладчык
44. Наличник – ліштва
45. Нитролак – нітралак
46. Обои – шпалеры
47. Объект – аб’ект
48. Опалубка – апалубка
49. Отверстие – адтуліна
50. Отделочник – апрацоўшчык
51. Песок – пясок
52. Пилон – пілон
53. Пласт – пласт
54. Плинтус – плінтус
55. Плотник – цясляр
56. Покрытие – пакрыццё
57. Проект – праект
58. Процесс – працэс
59. Прочность – трываласць
60. Распределитель – размеркавальнік
61. Раствор – раствор
62. Реконструкция – рэканструкцыя
63. Сваи – палі
64. Слесарь – слесар
65. Слои – слой
66. Смеситель – змешвальнік
67. Смесь – сумесь
68. Состояние – стан
69. Срок – тэрмін
70. Стеллаж – стэлаж
71. Строитель – будаўнік

72. Строительство – будаўніцтва
73. Теплоизоляционный – цеплаізаляцыйны
74. Теплообмен – цеплаабмен
75. Технология – тэхналогія
76. Транспорт – транспарт
77. Трест – трэст
78. Токарь – токар
79. Уровень – узровень
80. Устройство – устройства
81. Участок – участка
82. Фасад – фасад
83. Фильтр – фільтр
84. Фреска – фрэска
85. Фронтон – франтон
86. Фундамент – фундамент, падмурак
87. Хранилище – сховішча
88. Хрупки – ломкі
89. Цемент – цэмент
90. Церезит – цэрэзіт
91. Цоколь – цокаль
92. Черепица – чарапіца
93. Штукатурка – тынк
94. Щебень – друз, шчэбень
95. Эксплуатация – эксплуатацыя
96. Энергообеспечение – энэргазабеспячэнне
97. Эркер – эркер
98. Этаж – паверх
99. Этернит – этэрніт
100. Ярус – ярус

***КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК ТЭРМІНАЎ
ПА СПЕЦЫЯЛЬНАСЦІ ВіК***

1. Акведук – акведук
2. Арзал – арзал
3. Аэратор – аэратар
4. Бассейн – басейн
5. Берег – бераг
6. Болото – твань
7. Вес – вага
8. Вещество – рэчыва
9. Влага – вільгаць
10. Влажность – вільготнасць
11. Вода – вада
12. Водоём – вадаём
13. Водообеспечение – водазапеспячэнне

14. Водоотвод – водаадвод
15. Водопад – вадаспад
16. Водораздел – водападзел
17. Водосбор – вадазбор
18. Водохранилище – вадасховішча
19. Воздухообмен – паветраабмен
20. Вред – шкода
21. Геодезия – геадэзія
22. Геолог – геолаг
23. Гидравлика – гідраўліка
24. Глинование – глінаванне
25. Глобус – глобус
26. Грунт – грунт
27. Движение – рух
28. Декада – дэкада
29. Деловой – дэлювій
30. Доказательство – доказ
31. Дренаж – дрэнаж
32. Жёсткость (воды) – мулкасць
33. Жидкость – вадкасць
34. Заглушка – заглушка
35. Инженер – інжынер
36. Ирригация – ірыгацыя
37. Канал – канал
38. Квалификация – кваліфікацыя
39. Кирпич – цэгла
40. Коллега – калега
41. Комплекс – комплекс
42. Коньён – каньён
43. Коррозия – карозія
44. Крепёж – кралёж
45. Лаборант – лабарант
46. Ландшафт – ландшафт
47. Максимум – максімум
48. Массив – масіў
49. Мастер – майстар
50. Мелиоратор – меліяратар
51. Мелиорация – меліярацыя
52. Мониторинг – маніторынг
53. Мрамор – мармур
54. Напор – напор
55. Направление – напрамак
56. Насыль – насып
57. Наука – навука

58. Низина – лагчына
59. Номенклатура – наменклатура
60. Объект – аб’ект
61. Орошение – арашэнне
62. Очистка – ачыстка
63. Паводок – паводка
64. Пастбище – паша
65. Песок – пясок
66. Пласт – пласт
67. Поверхность – наверхня
68. Польза – карысьць
69. Поршень – поршань
70. Почвоведение – глебазнаўства
71. Производство – вытворчасць
72. Проректор – прарэктар
73. Процесс – працэс
74. Пруд – сажалка
75. Пункт – пункт
76. Разработка – распрацоўка
77. Разрешение – дазвол
78. Раствор – раствар
79. Регион – рэгіён
80. Режим – рэжым
81. Река – рака
82. Рекультивация – рэкультывацыя
83. Рельеф – рэльеф
84. Реферат – рэфэрат
85. Родник – крыніца
86. Слой – слой
87. Состав – састаў
88. Сотрудник – супрацоўнік
89. Справка – даведка
90. Срок – тэрмін
91. Сток – сцёк
92. Техника – тэхніка
93. Технолог – тэхнолаг
94. Торф – торф
95. Физика – фізіка
96. Фильтр – фільтр
97. Фундамент – падмурак
98. Хозяйство – гаспадарка
99. Шлюз – шлюз
100. Экскаватор – экскаватар

**КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК
КАМП'ЮТАРНЫХ ТЭРМІНАЎ**

1. База данных – база дадзеных
2. Байт – байт (-а)
3. Бит – біт (-а)
4. Блок параметров диска – блок параметраў дыска
5. Блок питания – блок сілкавання
6. Блокнот – блакнот (-а)
7. Блок-схема – блок-схема
8. Блочное устройство – блокавае ўстройства
9. Браузер – браўзер (-а)
10. Буфер обмена – буфер абмену
11. Векторная графика – вектарная графіка
12. Википедия – вікіпедыя
13. Вирус – вірус (-а)
14. Внешняя память – знешняя памяць
15. Гигабайт – гігабайт (-а)
16. Гипермедиа – гіпермедыя
17. Гиперссылка – гіперспасылка
18. Глобальная сеть – глабальная сетка
19. Графический редактор – графічны рэдактар (-а)
20. Джойстик – джойсцік (-а)
21. Дизъюнктор – дыз'юнктар
22. Дисковод – дыскавод (-а)
23. Дисплей – дысплэй (-я)
24. Домен – дамен (-а)
25. Драйвер – драйвер (-а)
26. Защита информации – абарона інфармацыі
27. Инверсия – інверсія
28. Индексная палитра – індэксная палітра
29. Интернет – інтэрнэт (-а)
30. Интерфейс – інтэрфейс (-а)
31. Информатика – інфарматыка
32. Информационная безопасность – інфармацыйная бяспека
33. Информационная модель – інфармацыйная мадэль
34. Информационная система – інфармацыйная сістэма
35. Информационная технология – інфармацыйная тэхналогія
36. Информационная услуга – інфармацыйная паслуга
37. Информационные процессы – інфармацыйныя працэсы
38. Информационные ресурсы – інфармацыйныя рэсурсы
39. Информационный продукт – інфармацыйны прадукт (-у)
40. Информация – інфармацыя
41. Канал – канал (-а)

42. Каталог – каталог (-а)
43. Кернинг – кернінг (-а)
44. Килобайт – кілабайт (-а)
45. Клавиатура – клавиатура
46. Кодовая страница – кодавая старонка
47. Колонтитул – калонтытул (-а)
48. Команда – каманда
49. Компьютер – камп’ютар (-а)
50. Компьютерная сеть – камп’ютарная сетка
51. Компьютерное зависание – камп’ютарнае завісанне
52. Компьютерный запрос – камп’ютарны запыт (-у)
53. Контейнерное приложение – кантэйнерны дадатак (-у)
54. Координатор сети – каардынатар сеткі
55. Криптография – крыптаграфія
56. Курсив – курсіў (-ву)
57. Эширование паролей – кэшаванне пароляў
58. Кэш-память – кэш-памяць
59. Логическая блочная адресация (LBA) – лагічнае блокавае адрасаванне(LBA)
60. Манипуляторы – маніпулятары
61. Машинный язык – машынная мова
62. Мегабайт – мегабайт (-а)
63. Меню – меню (нескл.)
64. Место вызова – месца выкліку
65. Микродрайвер – мікрадрайвер (-а)
66. Микропроцессор – мікрапрацэсар (-а)
67. Многоадресная система – шматаадресная сістэма
68. Мобильные вычисления – мабільныя вылічэнні
68. Моделирование – мадэліраванне (-я)
70. Модель компонентных объектов – мадэль кампанентных аб’ектаў
71. Модуль User – модуль User
72. Мультипрограммирование – мультыпраграмаванне (-я)
73. Обработка исключений – апрацоўка выключэнняў
74. Панель обозревателя – панэль аглядальніка
75. Пароль – пароль
76. Почтовый ящик – паштовая скрыня
77. Принтер – прынтар
77. Профиль пользователя – профіль карыстальніка
79. Рабочий стол – працоўны стол (-а)
80. Разрешение имен – дазвол імёнаў
81. Реестр – рэстр (-а)
82. Режим передачи данных – рэжым перадачы дадзеных
83. Режим совместимости – рэжым сумяшчальнасці
84. Режим ядра – рэжым ядра
85. Сервер, прокси-сервер – сервер, проксі-сервер

86. Сетевой адаптер – сеткавы адаптар
87. Смарт-карта – смарт-карта
88. Сопоставление шрифтов – супастаўленне шрыфтоў
89. Сценарий регистрации – сцэнарый рэгістрацыі
90. Туннелирование – тунэляванне
91. Удалённый доступ к сети – аддалены доступ да сеткі
92. Узел устройства – вузел устройства
93. Файл автонастройки прокси-сервера -- файл аўтаналадкі проксі-сервера
94. Файл сжатого тома (CVF) – файл сціснутага тома (CVF)
95. Цифровое удостоверение – лічбавае пасведчанне (-я)
96. Чипсет – чыпсэт (-а)
97. Широковещательный пакет – шырокавяшчальны пакет
98. Шифрование – шыфраванне
99. Шлюз – шлюз (-а)
100. «Холодная» стыковка – «халодная» стыкоўка

**КАРОТКІ РУСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОЎНІК
ТЭРМІНАЎ ПА СПЕЦЫЯЛЬНАСЦЯХ ТЭА І ТМ**

1. Автогрейдер – аўтагрэйдар (-а)
2. Автокран – аўтакран (-а)
3. Автоматический тормоз – аўтаматычны тормаз (-а)
4. Автомобиль – аўтамабіль (-я)
5. Аккумулятор – акумулятар (-а)
6. Акселератор – акселератар (-а)
7. Амортизатор – амартызатар (-а)
8. Антиблокировочная система (ABS) – антыблакіровачная сістэма
9. Антипробуксовочная система (TCS) – антыпрабуксовачная сістэма
10. Бампер – бампер (-а)
11. Башмак – башмак (-а)
12. Буфер – буфер (-а)
13. Вал -- вал (-а)
14. Вкладыш – укладыш (-а)
15. Воздушный насос – паветраная помпа
16. Втулка – утулка
17. Генератор – генератар (-а)
18. Гидравлический усилитель руля – гідраўлічны ўзмацняльнік руля
19. Главная передача – галоўная перадача
20. Детонация – дэтанакцыя
21. Диагностика – дыягностыка
22. Динамометрический ключ -- дынамаметрычны ключ (-а)
23. Дифференциал – дыферэнцыял (-а)
24. Дифференциальный механизм – дыферэнцыяльны механізм (-а)
25. Домкрат – дамкрат (-а)
26. Дорожный просвет – дарожны прасвет (-у)
27. Жиклер – жыклёр (-а)

28. Зажигание – запальванне (-я)
29. Инжектор – інжэктар (-а)
30. Интеркуллер – інтэркулер (-а)
31. Капот – капот (-а)
32. Карбюратор – карбюратар (-а)
33. Карбюраторный двигатель – карбюратарны рухавік (-а)
34. Карданный механизм – карданны механізм (-а)
35. Картер – картар (-а)
36. Клапан – клапан (-а)
37. Клемма – клема
38. Коленчатый вал – каленчаты вал (-а)
39. Коллектор – калектар (-а)
40. Коробка передач – каробка перадач
41. Кривошип – крывашып (-а)
42. Кронштейн – кранштэйн (-а)
43. Круиз-контроль – круіз-кантроль (-ю)
44. Люфт – люфт (-у)
45. Манометр – манометр (-а)
46. Масляной фильтр – масляны фільтр (-а)
47. Маховое колесо – махавое кола
48. Ось – вось
49. Палета – палета
50. Парктроник – парктронік
51. Планетарная передача – планетарная перадача
52. Пневматическая подвеска – пнеўматычная падвеска
53. Подшипник – падшыпнік (-а)
54. Подъёмная ось – пад’ёмная вось
55. Полуось – паўвось
56. Предохранитель – засцерагальнік (-а)
57. Протектор – пратэктар (-а)
58. Радиатор – радыатар (-а)
59. Развал колёс – развал колаў
60. Распределитель зажигания – размеркавальнік запальвання
61. Распределительный вал – размеркавальны вал (-а)
62. Редуктор – рэдуктар (-а)
63. Реле – рэле
64. Ретардер – рэтардар (-а)
65. Рефрижератор – рэфрыжэратар (-а)
66. Сальник – сальнік (-а)
67. Самосвал – самазвал (-а)
68. Сателлит – сатэліт (-а)
69. Свеча зажигания – свечка запальвання
70. Седло тягача – сядло цягача
71. Смесеобразование – сумесеўтварэнне (-я)

72. Спидометр – спідометр (-а)
73. Стартер – стартар (-а)
74. Станкостроение – станкабудаванне (-я)
75. Станок – станок (-а), варштат (-а)
76. Ступица – калодка
77. Сцепление – счапленне
78. Тахометр – тахометр (-а)
79. Тент – тэнт (-а)
80. Термостат – тэрмастат (-а)
81. Техконтроль – тэхкантроль (-ю)
82. Техпомощь – тэхдапамога
83. Трамблер – трамблер (-а)
84. Трансмиссия – трансмісія
85. Турбина – турбіна
86. Турбонасос – турбапомпа
87. Тяга – цяга
88. Угловое ускорение – вуглавое паскарэнне
89. Угломерные инструменты – вугламерныя інструменты
90. Фланец – фланец (-а)
91. Цапфа – цапфа
92. Шарнир – шарнір (-а)
93. Шестерня – шасцярня
94. Шина – шына
95. Штифт – штыфт (-а)
96. Шток – шток (-а)
97. Штуцер – штуцар (-а)
98. Экономайзер – эканамайзер (-а)
99. Электродуговой – электрадугавы
100. Электропривод – электрапрывод (-у)

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская мова: энцыклапедыя. – Мінск, 1994.
2. Грыгор'ева, Л.М. Сучасная беларуская мова: вучэб. дапам. / Л.М. Грыгор'ева. – Мінск: Выш. шк., 2006.
3. Губкіна, А.В. Беларуская мова. Эканамічная лексіка вучэбны дапаможнік / А.В. Губкіна, В.А. Зразікава. – Мінск: Изд-во Гревцова, 2009. – 200 с.
4. Красней, В.П. Навуковы стыль сучаснай беларускай літаратурнай мовы / В.П. Красней // Беларуская мова ў другой палове XX ст.: матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі. – Мінск, 1998. – С. 16-19.
5. Куліковіч, У.І. Беларуская мова: вуч. дапаможнік. – Мн., 2003. – 55 с.
6. Ляшчынская, В.А. Студэнту аб мове: прафесійная лексіка / В.А. Ляшчынская. – Мінск, 2003.
7. Мінакова, Л.М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё / Л.М. Мінакова, С.М. Аніськова, А.А. Станкевіч. – Госмель, 2004.
8. Плогнікаў, Б.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б.А. Плогнікаў, Л.А. Антанюк. – Мінск, 2003.
9. Сіўковіч, В.М. Сучасная беларуская мова: даведнік / В.М. Сіўковіч. Мн.: УніверсалПрэс, 2005. – 304 с.
10. Старавойтава, Н.П. Беларуская мова: гісторыя і сучаснасць: вучэбна-метадычны дапаможнік для нефілагічных спецыяльнасцей / Н.П. Старавойтава. – Мінск, 2006.
11. Сямешка, Л.І. Беларуская мова: Вучэбны дапаможнік. – Мн.: Сучаснае слова, 1999. – 224 с.
12. Сямешка, Л.І. Курс беларускай мовы / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І. Бадзевіч. – Мн.: Універсітэцкае, 1996. – 654 с.

СЛОЎНІКІ

1. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: у 2 т. / А.М. Булыка. – Мінск, 1999.
2. Булыко, А.Н. Современный русско-белорусский политсхнический словарь / авт.-сост. А.Н. Булыко. – Мн.: «Харвест», 2007. – 432 с.
3. Маракуліна, Т.М. Слоўнік арфаграфічных новаўвядзенняў беларускай мовы / Т.М. Маракуліна, І.Л. Капылоў. – Мінск: Современная школа, 2011. – 96 с.
4. Русско-белорусский словарь: в 3 т. – Мн., 1993.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мн., 1996.
6. Уласевіч, В.І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч. – Мінск: ТетраСистемс, 2009. – 448 с.

ЗМЕСТ

Прадмова.....	3
Гістарычныя этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы	
Мова ў жыцці грамадства.....	4
Заданні.....	5
Беларуская мова сярод іншых моў свету.....	6
Этапы фарміравання і развіцця беларускай мовы.....	8
Ля вытокаў беларускай мовы.....	8
Мова часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай.....	9
Сацыяльна-палітычныя ўмовы развіцця беларускай мовы ў XIX- XX стст.....	10
Заданні.....	11
Лексікалогія	
Слова і яго значне.....	12
Лексіка паводле паходжання.....	14
Лексіка паводле сферы ўжывання.....	20
Актыўная і пасіўная лексіка.....	21
Заданні.....	18
Лексікаграфія. Тыпы і віды слоўнікаў	21
Культура прафесійнага маўлення	
Мова і маўленне.....	25
Паняцце культуры маўлення.....	26
Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення.....	26
Правільнасць.....	26
Дакладнасць.....	27
Заданні.....	28
Лагічнасць.....	29
Заданні.....	29
Дарэчнасць.....	31
Чысціня, вобразнасць і багацце маўлення.....	32
Заданні.....	33
Правільнасць маўлення і моўныя нормы.....	35
Заданні.....	37
Публічнае выступленне і яго асаблівасці	39
Кампазіцыя прамовы.....	39
Этапы падрыхтоўкі да публічнага выступлення.....	40
Асноўныя віды публічных прамоў.....	41
Арыентацыя на аўдыторыю.....	42
Інтанакійныя сродкі вуснай мовы.....	42
Жэсты, міміка, поза, знешні выгляд прамоўцы.....	43
Заданні.....	44
Дадатак	
Кароткі руска-беларускі слоўнік эканамічных тэрмінаў.....	50
Кароткі руска-беларускі слоўнік будаўнічых тэрмінаў.....	52
Кароткі руска-беларускі слоўнік тэрмінаў па спецыяльнасці ВіК.....	54
Кароткі руска-беларускі слоўнік камп'ютарных тэрмінаў.....	57
Кароткі руска-беларускі слоўнік тэрмінаў па спецыяльнасцях ТЭА і ТМ.....	59
Літаратура	62

Учебное издание

Составители:
Роговцова Вероника Валерьевна
Пикула Людмила Владимировна
Курган Ольга Викторовна

МЕТАДЫЧНЫЯ ЎКАЗАЊІ

Беларуская мова:
гістарычныя этапы фарміравання і развіцця.
Лексікалогія. Лексікаграфія.
Культура прафесійнага маўлення
(тэарэтычныя звесткі і практычныя заданні
для студэнтаў I курса тэхнічных і эканамічных спецыяльнасцей)

Ответственный за выпуск: Роговцова В.В.
Редактор: Боровикова Е.А.
Компьютерная верстка: Горун Л.Н.
Корректор: Роговцова В.В.

Подписано к печати 28.05.2012 г. Бумага «Снегурочка». Формат 60x84¹/₁₆.
Гарнитура Times New Roman. Усл. печ. л. 3,72. Уч. изд. л. 4.
Заказ № 704. Тираж 100 экз. Отпечатано на ризографе Учреждения образования
«Брестский государственный технический университет»
224017, г. Брест, ул. Московская, 267.